

**Київський національний торговельно-економічний
університет**

Кафедра загальноправових дисциплін

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**«ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ»**

Студента 2 курсу, 7м групи,
спеціальності 081 «Право»,
спеціалізації «Правове забезпечення
безпеки підприємницької діяльності»

Гарбуза Віталія Івановича

Науковий керівник
д.ю.н., професор

Ладиченко Віктор Валерійович

Керівник освітньої програми
к.ю.н., професор

Крегул Юрій Іванович

Київ 2018

ЗМІСТ.....	2
ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА.....	6
1.1 Поняття фермерського господарства за сучасним законодавством та його ознаки.....	6
1.2. Генезис законодавства про фермерство в Україні	16
РОЗДІЛ II. ПОРЯДОК СТВОРЕННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА.....	25
2.1. Правові засади створення фермерського господарства.....	25
2.1.1.Порядок надання (передачі) земельних ділянок для ведення фермерського господарства.....	27
2.1.2.Порядок державної реєстрації фермерського господарства.....	41
2.2.Припинення фермерського господарства.....	46
РОЗДІЛ III. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ТА ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА.....	51
3.1.Забезпечення господарської діяльності фермерського господарства.....	51
3.1.1. Виробнича діяльність фермерського господарства.....	51
3.1.2. Кооперація фермерських господарств.....	54
3.1.3. Регулювання трудових відносин у фермерських господарствах.....	60
3.2. Фінансова діяльність фермерського господарства.....	72
3.3. Державна підтримка фермерських господарств.....	84
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	94
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	98

ВСТУП

Актуальність теми. Розвиток ринкових відносин в Україні залежить від ефективності результатів діяльності підприємств і правового забезпечення в тому числі. Серед суб'єктів аграрного права – сільськогосподарських товаровиробників превалююче місце за кількістю займають фермерські господарства, адже станом на 1 квітня 2016 р. згідно з даними Державної служби статистики України їх зареєстровано у кількості 43897 господарств [53].

Діяльність названих суб'єктів пов'язана із використанням земельних ділянок й передусім тих, що належать до земель сільськогосподарського призначення. Проте часто фермерські господарства окрім безпосередньо виробничого використання таких земель (тобто з метою вирощування рослинницької та тваринницької продукції) потребують зведення на них необхідних виробничих та господарських будівель та споруд, облаштування доріг та ін [78].

Переходячи до основного викладу, зазначимо, що п. 1 ст. 1 Закону України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 р., №973-IV [8] визначає, що фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, відповідно до закону. Право на створення фермерського господарства має кожний дієздатний громадянин України, який досяг 18-річного віку та виявив бажання створити фермерське господарство, а для його ведення використовуються земельні ділянки, що належать до категорії земель сільськогосподарського призначення.

Як відомо, землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей (ст. 22

Земельного кодексу України)[2]. До земель сільськогосподарського призначення належать:

- а) *сільськогосподарські угіддя* (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги);
- б) *не сільськогосподарські угіддя* (господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель лісгосподарського призначення, землі під господарськими будівлями і дворами, землі під інфраструктурою оптових ринків сільськогосподарської продукції, землі тимчасової консервації тощо).

Якщо звернутися до правового режиму земельних ділянок, наданих для ведення фермерського господарства, то п. 1 ст. 31 Земельного кодексу України визначено, що землі фермерського господарства можуть складатися із:

- а) земельної ділянки, що належить на праві власності фермерському господарству, як юридичній особі;
- б) земельних ділянок, що належать громадянам – членам фермерського господарства на праві приватної власності;
- в) земельної ділянки, що використовується фермерським господарством на умовах оренди.

Досліджено проблеми становлення, функціонування та ефективного розвитку фермерських господарств у процесі ринкових перетворень в аграрному секторі економіки у наукових працях Н.І. Титової, В.В. Устюкової, Г.В. Чубукова О.О. Погрібного, Н.М. Оніщенко, Т.П. Проценко, М.С. Долинської, М.В. Шульги, В.П. Жушмана, П.Ф. Кулинич, В.Ю. Уркевича, Л.В. Логуш, Г.А. Волкова та багатьох інших вчених. Однак комплексно усі юридичні ознаки фермерського господарства з урахуванням сучасних змін у аграрному законодавстві вони не досліджували.

Мета і завдання дослідження. Метою даної роботи є розробка науково обґрунтованих рекомендацій та пропозицій щодо вдосконалення методики правового забезпечення діяльності фермерських господарств, а саме:

- досліджено генезис законодавства про фермерство в Україні;

- встановлено поняття фермерського господарства за сучасним законодавством та його ознаки;
- проаналізовано порядок створення фермерського господарства, зокрема, визначено право на створення фермерського господарства, порядок надання (передачі) земельних ділянок для ведення фермерського господарства, Порядок державної реєстрації фермерського господарства;
- визначено особливості припинення фермерського господарства;
- проаналізована виробнича діяльність фермерського господарства та кооперація фермерських господарств;
- встановлено особливості регулювання трудових відносин у фермерських господарствах;
- визначено особливості фінансової діяльності фермерського господарства;
- розкрито особливості державної підтримки фермерських господарств.

Предметом дослідження є правове забезпечення діяльності фермерських господарств.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини щодо правового забезпечення діяльності фермерських господарств.

Наукова новизна дослідження полягає в змістовному розгляді основних положень законодавства, яке регулює поетапно весь цикл діяльності фермерського господарств від створення до ліквідації, релює всі спірні питання а також у визначенні і теоретичному обґрунтуванні напрямків удосконалення чинного інформаційного законодавства.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що їх можна використати, як для наукових цілей, так і для практичних, так як сільське господарство являється, на даний момент, найбільш розвиваючою галуззю економіки України, а фермерство найпоширенішою його формою.

Структура випускної кваліфікаційної роботи обумовлена метою і предметом дослідження та авторським підходом до розгляду обраної теми. Випускна кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновки, а також списку використаних джерел.

РОЗДІЛ І. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

1.1. Поняття фермерського господарства за сучасним законодавством та його ознаки

Зважаючи на певну економічну, політичну і соціальну нестабільність у державі, правові засади функціонування нового аграрного суб'єкта були досить неоднозначними.

Найсуперечливішими були норми стосовно правових форм використання земель, правового режиму майна і форми залучення найманих працівників до роботи у фермерському господарстві. Згодом законодавець неодноразово намагався виправити недоліки правового статусу фермерських господарств. Однак і сьогодні, через 20 років становлення та розвитку фермерських господарств в Україні, правовий статус цих суб'єктів не є оптимально визначеним.

Досліджено проблеми становлення, функціонування та ефективного розвитку фермерських господарств у процесі ринкових перетворень в аграрному секторі економіки у наукових працях Н.І. Титової, В.В. Устюкової, Г.В. Чубукова, О.О. Погрібного, Н.М. Оніщенко, Т.П. Проценко, М.С. Долинської, М.В. Шульги, В.П. Жушмана, П.Ф. Кулинич, В.Ю. Уркевича, Л.В. Логущ, Г.А. Волкова та багатьох інших вчених. Однак комплексно усі юридичні ознаки фермерського господарства з урахуванням сучасних змін у аграрному законодавстві вони не досліджували. Законодавче визначення поняття фермерського господарства не є повним і потребує вдосконалення[41].

Сільське господарство - галузь народного господарства, діяльність якої спрямована на забезпечення населення продовольчими товарами та отримання сировини для ряду галузей промисловості. На сьогоднішній день дана галузь є однією з найважливіших в економіці країн світу, адже нині понад 80 % фонду споживання формується саме за рахунок продукції сільського господарства.

Однією з основних організаційно-правових форм ведення сільськогосподарського виробництва громадянами - суб'єктами аграрних правовідносин є селянське (фермерське) господарство.

Фермерське господарство – особливий вид підприємницької діяльності громадян України, що полягає у виробництві, переробці та реалізації сільськогосподарської продукції з метою одержання прибутку. В сучасних умовах така форма аграрного господарювання потребує особливого правового захисту та підтримки з боку держави[42].

Відповідно до Закону України “Про фермерське господарство” фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства.

У Господарському кодексі України, фермерське господарство відноситься до окремого виду підприємств, що діють на основі приватної власності громадян[1].

Вперше детально провела аналіз юридичних ознак фермерського господарства професор Н.І. Титова [73], а згодом і М.С. Долинська [44]. Ці автори виділяють такі юридичні ознаки поняття фермерського господарства: окремий, самостійно господарюючий аграрний суб'єкт; своєрідна форма підприємництва, яка може здійснюватися лише громадянами України; добровільність; змістом діяльності є виробництво, переробка та реалізація сільськогосподарської продукції, яка має товарний характер; членський характер відносин; сімейно-трудове об'єднання; суб'єкт сільськогосподарського землевикористання; своєрідний різновид індивідуальної трудової діяльності; землі належать на праві приватної власності, та інші. Так сформулювалося визначення поняття селянського (фермерського) господарства, які актуальні є і досі.

Найбільш фундаментальною робота з даної проблематики є докторська дисертація О.О.Погрібного «Правове регулювання діяльності селянських (фермерських) господарств в умовах ринку». Зазначена робота не втратила своєї актуальності і нині, однак в ній досліджується правовий статус ФГ на початковому етапі аграрної та земельної реформ та на основі законодавства, яке нині втратило чинність[71].

В.С. Щербина [80], поняття “підприємство” зазначає, як узагальнювальним, або збірним. З її точки зору, підприємство, як соціально-економічний і правовий інститут має певну сукупність економічних та юридичних ознак, за якими кваліфікується як суб'єкт господарювання і суб'єкт права.

Фермерське господарство, як юридична особа приватного права створюється за рішенням засновників - громадян України.

Фермерське господарство є юридичною особою і потребує відповідної державної реєстрації. За попереднім законодавством фермерське господарство лише користувалося статусом юридичної особи, оскільки всім ознакам юридичної особи не відповідало [40].

Зокрема, фермерське господарство не має відокремленого майна, оскільки майно належало членам фермерського господарства на праві спільної сумісної власності.

Фермерське господарство здійснює виробництво продукції тваринництва та рослинництва. Як правило, підприємства належать до комерційних, спрямованих на прибуток організацій (на відміну від неприбуткових організацій - релігійних, об'єднань громадян тощо), хоча можуть створюватися і для некомерційної діяльності (ч. 2 ст. 62 Господарського кодексу України). Фермерське господарство належить до комерційних організацій, оскільки має на меті отримання прибутку.

Ризиковість є ознакою підприємницької діяльності, однак діяльності сільськогосподарських підприємств властивий підвищений ризик, який зумовлений значним впливом природно-кліматичних факторів на біологічні процеси сільськогосподарського виробництва. Негативними факторами, що супроводжують сільськогосподарське виробництво, є: сезонний характер виробництва, сповільнений оборот капіталу, низька норма прибутку.

Фермерські господарства користуються особливою державною підтримкою, яка спрямовується їм за посередництвом Українського державного фонду підтримки фермерських господарств. За рахунок коштів Українського державного

фонду підтримки фермерських господарств оплачуються роботи по розробці земельпорядної документації для фермерських господарств, закуповується сільськогосподарська техніка тощо.

Якщо фермерське господарство організовується у місцевості, що віддалена від населеного пункту, то за рахунок коштів Українського державного фонду підтримки фермерських господарств та коштів місцевого бюджету облаштовується відокремлена фермерська садиба з наданням їй окремої поштової адреси та підведенням необхідних комунікацій.

Запровадження фермерства є поверненням до історичних українських традицій господарювання сільських сімей з наступністю поколінь, передачею досвіду від батька до сина. Тому логічним є зниження вікового цензу для членства у фермерському господарстві з 16-річного до 14-річного віку, за умови якщо батьки таких дітей є засновниками чи членами фермерського господарства. Громадянство України є обов'язковою умовою членства у фермерському господарстві. Це зумовлено тим, що землі сільськогосподарського призначення можуть належати на праві приватної власності лише громадянам України. Земельна ділянка може належати фермерському господарству на праві приватної власності, за договором оренди, а також бути приватною власністю членів фермерського господарства.

Як і кожен суб'єкт підприємницької діяльності, фермерське господарство має право найму робочої сили. Нагадаємо, що за попереднім фермерським законодавством участь найманих працівників у роботі фермерського господарства була суттєво обмежена [40]. Сьогодні жодних обмежень у цьому не передбачено.

Отже, з урахуванням загального правового статусу підприємства, особливого правового статусу сільськогосподарського товаровиробника формується спеціальний правовий статус фермерського господарства.

До юридичних ознак фермерського господарства варто віднести, насамперед, такі:

- фермерське господарство є самостійним статутним суб'єктом господарювання;

- фермерське господарство є юридичною особою, а не користується її статусом;
- фермерське господарство є сільськогосподарським товаровиробником, зокрема сільськогосподарським підприємством;
- предметом діяльності фермерського господарства є сільськогосподарське виробництво, переробка та реалізація власновиробленої сільськогосподарської продукції обсягом, що перевищує 75 % від валового доходу;
- метою діяльності фермерського господарства є отримання прибутку, що характеризує його як суб'єкта підприємницької діяльності;
- діяльність фермерського господарства характеризується підвищеним ступенем виробничого підприємницького ризику;
- фермерське господарство користується особливою державною підтримкою;
- фермерське господарство є родинно-сімейним об'єднанням членів однієї сім'ї, або інших родичів;
- ведення фермерського господарства здійснюється на професійній основі;
- членами фермерського господарства можуть бути лише громадяни України;
- ведення фермерського господарства здійснюється, зазвичай, в сільській місцевості;
- фермерське господарство має право найму робочої сили;
- фермерське господарство має право облаштування відокремленої фермерської садиби. Підсумовуючи ознаки фермерського господарства, варто зазначити, що фермерське господарство – це сільськогосподарське підприємство з відокремленим майном, власною або орендованою земельною ділянкою, створене на професійній основі родинно-сімейним об'єднанням громадян України з правом вільного найму робочої сили та можливістю облаштування відокремленої фермерської садиби.

Виникнення фермерських господарств в Україні пов'язане з реформуванням аграрних відносин та здійсненням ринкових економічних перетворень. Як

справедливо відзначила Н.І.Титова, йдеться про ліквідацію монопольного існування таких суб'єктів, які уособлювали лише крупні суспільні форми господарювання на землях сільськогосподарського призначення (колгоспів та радгоспів), і виникнення нових форм господарювання на цих землях [73].

Фермерство – нова для сучасного періоду форма господарювання на землях сільськогосподарського призначення. Отже, це явище, яке характеризує сільськогосподарський сектор економіки, а через нього – і всієї економіки України [74].

В даний час діяльність фермерських господарств регулюється Законом України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 р. [8], а також нормативно-правовими актами цивільного, господарського та інших галузей законодавства.

На основі аналізу норм Закону України «Про фермерське господарство» [8] та наукової літератури можна виділити наступні істотні ознаки фермерського господарства :

- 1) фермерське господарство – це самостійний суб'єкт аграрного господарювання;
- 2) воно є юридичною особою;
- 3) це форма підприємницької діяльності;
- 4) ця діяльність здійснюється виключно громадянами України, отже, членами фермерського господарства не можуть бути іноземні громадяни чи особи без громадянства;
- 5) ця форма ведення сільського господарства здійснюється лише на добровільних засадах;
- 6) основною індивідуальною ознакою фермерських господарств є сімейно-трудоий характер господарства;
- 7) основним видом діяльності господарства є виробнича сільськогосподарська діяльність;

8) діяльність фермерських господарств нерозривно пов'язана з використанням земель сільськогосподарського призначення як основного засобу виробництва;

9) сільськогосподарська продукція, що виробляється фермерським господарством, має товарний характер;

10) метою діяльності фермерського господарства є одержання прибутку.

Фермерська діяльність як вид підприємництва здійснюється за такими принципами:

- вільний вибір діяльності;
- залучення на добровільних засадах до здійснення фермерської діяльності майна та коштів юридичних осіб і громадян, у тому числі на умовах оренди;
- повна самостійність при формуванні програми діяльності, виборі постачальників ресурсів і споживачів вироблюваної продукції, встановлення цін відповідно до чинного законодавства;
- вільне наймання працівників;
- залучення матеріально-технічних, фінансових, трудових, природних та інших видів ресурсів, використання яких не заборонене або не обмежене законодавством;
- вільне розпорядження прибутком (доходом), що залишається після внесення платежів, установлених законодавством;
- самостійне здійснення фермерським господарством зовнішньоекономічної діяльності, використання ним належної йому частки валютної виручки на свій розсуд;
- майнова та інша відповідальність за результати господарської діяльності.

Членами фермерського господарства можуть бути: подружжя, їх батьки, діти, які досягли 14-річного віку, інші члени сім'ї, родичі, які об'єдналися для спільного ведення фермерського господарства. Членами фермерського господарства не можуть бути особи, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом). Головою селянського (фермерського) господарства є

його засновник, на ім'я якого видається державний акт на право користування землею або (і) приватної власності.

Селянське (фермерське) господарство має такі ознаки:

- це форма аграрного підприємництва, яка здійснюється за самостійною ініціативою, на власний ризик і систематично;
- ця форма ведення сільськогосподарського виробництва виникає виключно на добровільних засадах, за суб'єктивним особистим волевиявленням громадян;
- ця діяльність здійснюється тільки громадянами України;
- діяльність членів цих господарств за своїм змістом є процесом використання земель як основного засобу виробництва;
- майно селянського (фермерського) господарства належить його членам за правом спільної сумісної власності, якщо інше не передбачено угодою між членами господарства;
- селянське (фермерське) господарство має статус юридичної особи.

Все це дозволяє розглядати селянське (фермерське) господарство як добровільно створений, самостійний суб'єкт господарювання з правами юридичної особи, представлений окремим громадянином, сім'єю або групою осіб, які використовують землі сільськогосподарського призначення на приватній основі для вирощування, переробки й реалізації аграрної продукції, що є спільною сумісною власністю осіб, які ведуть це господарство.

До основних завдань селянського (фермерського) господарства слід віднести:

- забезпечення більш повної зайнятості сільського населення суспільно необхідною діяльністю, використання трудових ресурсів;
- виробництво, переробка і збут сільськогосподарської продукції;
- участь у розвитку інфраструктури місцевості, де розташоване фермерське господарство;
- раціональне використання переданої йому земельної ділянки у власність або наданої в користування.

Право на створення селянського (фермерського) господарства здійснюється за таких правових умов:

- досягнення 18-річного віку, тобто повної дієздатності;
- виявлення власного бажання створити фермерське господарство;
- наявності документів, що підтверджують здатність громадянина займатися сільським господарством. Це можуть бути документи про відповідну освіту, витяги із трудової книжки та ін.

Для створення селянського (фермерського) господарства треба мати землі сільськогосподарського призначення. Земельні ділянки для ведення фермерського господарства передаються у приватну власність і надаються в користування, в тому числі на умовах оренди, із земель державної або комунальної власності, а також земель, вилучених (викуплених) у встановленому порядку.

Безоплатно у приватну власність передаються земельні ділянки в межах норм, визначених Земельним кодексом України. Така передача здійснюється один раз по кожному виду використання. За плату передаються у приватну власність громадян для фермерського господарства земельні ділянки в розмірі земельної частки (паю), визначеної для членів сільськогосподарських підприємств, розташованих на території сільської, селищної, міської ради, де знаходиться фермерське господарство. У постійне користування для ведення фермерського господарства надаються землі, що перебувають у державній або комунальній власності, а в тимчасове - на підставі рішення відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування шляхом укладання договору оренди земельної ділянки.

Селянське (фермерське) господарство підлягає державній реєстрації в районних державних адміністраціях у 30-денний строк. Для реєстрації фермерського господарства до зазначеного органу подається заява, в окремих випадках - статут, список осіб, які виявили бажання створити селянське (фермерське) господарство, із зазначенням прізвища, імені та по батькові його голови, документ про внесення плати за реєстрацію, розмір якої встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Після відведення земельної ділянки та одержання державного акта на право приватної власності на землю або на право постійного користування нею чи договору оренди та державної реєстрації селянське (фермерське) господарство набуває статусу юридичної особи.

У власності осіб, які ведуть селянське (фермерське) господарство, можуть бути земля, житлові будинки, квартири, предмети особистого користування, предмети домашнього господарства, продуктивна і робоча худоба, птиця, бджолосім'ї, насадження, посіви, посадки сільськогосподарських культур, засоби виробництва, вироблена продукція і доходи від її реалізації, транспортні засоби, кошти, акції, інші цінні папери, а також інше майно.

Володіння, користування і розпорядження майном здійснюється членами селянського (фермерського) господарства за взаємною домовленістю. Селянське (фермерське) господарство має право придбавати, брати в тимчасове користування майно у підприємств, установ, організацій та в інших фермерських господарств і громадян.

Селянське (фермерське) господарство займається господарською діяльністю самостійно. Виходячи із економічної доцільності воно визначає напрямки своєї діяльності, спеціалізацію, самостійно організовує виробництво продукції, її переробку та реалізацію з метою одержання прибутку і розширення виробництва; на власний розсуд підбирає партнерів з економічних зв'язків, в тому числі іноземних; з метою забезпечення своєї господарської та іншої діяльності має право вступати в договірні відносини з будь-якими підприємствами, установами та організаціями, з окремими громадянами.

Селянське (фермерське) господарство має право самостійно розпоряджатися виробленою ним продукцією, на добровільних засадах укладати з підприємствами, установами і організаціями, що здійснюють заготівлю і переробку аграрної продукції, договори на продаж своєї продукції, реалізувати її на власний розсуд будь-яким іншим споживачам.

Селянське (фермерське) господарство діє на умовах самоокупності, всі витрати покриває за рахунок власних доходів. Доходи селянського

(фермерського) господарства формуються за рахунок виручки від реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг і використовуються членами господарства на власний розсуд.

Селянські (фермерські) господарства мають право відкривати рахунки у банківських установах. Вони на власний розсуд вирішують питання про використання грошових коштів, мають право брати короткострокові і довгострокові кредити під заставу майна, землі, виробленої продукції, поручительство, гарантію та інші види забезпечення зобов'язань.

Отже, з урахуванням наведених ознак фермерського господарства можна сформулювати наступне його визначення: фермерське господарство – це добровільно утворена громадянами України, пов'язаними між собою родинними зв'язками, юридична особа, члени якої спрямовують свою діяльність на виробництво, переробку, та реалізацію сільськогосподарської продукції з метою отримання прибутку, використовуючи землі сільськогосподарського призначення як основний засіб виробництва.

Подолання економічної кризи в Україні залежить від ліквідації кризи в агропромисловому секторі і, насамперед, у сільському господарстві. Фермери України потребують активності і стабільної державної допомоги на зразок тієї, яку мають фермери у всьому світі. Вона повинна стати складовою у процесі реалізації принципу пріоритетності сільського господарства [72].

У зв'язку з цим необхідно передумовою подальшого розвитку фермерства в Україні є належне правове забезпечення функціонування фермерських господарств та всебічна їх підтримка з боку держави.

1.2. Генезис законодавства про фермерство в Україні.

Реформування аграрних відносин спричинило розвиток у сільському господарстві України нових суспільно-географічних процесів і явищ, серед яких найпомітнішим є формування нових укладів і субукладів. Необхідність вивчення змін у аграрній сфері, їх науково-прикладного аналізу й здійснення прогнозів соціально-економічного розвитку та аналізу функціонування різноукладних господарств, зокрема нового для України фермерського укладу, є надзвичайно

актуальною та необхідною. На перспективність фермерського укладу найбільшою мірою вказують такі реалії: зростання у селян зацікавленості в такій формі господарювання і, відповідно, збільшення чисельності фермерських господарств; створення нормативноправових засад ефективного розвитку цієї форми господарювання, а також перспективи її розвитку з позиції державної аграрної політики тощо. На регіональному рівні фермерські господарства мають стати вагомим виробником окремих видів сільськогосподарської продукції й наповнювати нею регіональний продовольчий ринок, взяти на себе вирішення певних соціальноінфраструктурних проблем сільської місцевості та підвищувати рівень зайнятості сільського населення. З огляду на це надзвичайно актуальними є суспільно-географічні дослідження фермерства на регіональному рівні [47].

Визначальними чинниками виникнення та розвитку суб'єктів господарювання в умовах ринкових відносин є можливість здійснення прибуткової діяльності. При цьому рівень прибутковості повинен бути не меншим, ніж за альтернативними організаційноправовими формами господарювання. Виникають і набувають поширення ті форми господарювання, які проявляють конкурентні переваги. Не віддаючи переваги жодному типу господарств, з урахуванням соціальної значущості фермерських господарств, на їх становлення та розвиток спрямовується державна фінансова підтримка на безповоротній та поворотній основі. Така підтримка поєднується з загальною за останні роки тенденцією скорочення кількості цих господарств [69].

В Україні сформована і функціонує модель аграрної економіки ринкового типу, яка охоплює різні організаційно-правові форми підприємств. Напередодні і під час реструктуризації КСП серед вітчизняних науковців дискутувалося питання щодо того, яка організаційно-правова форма аграрних господарств найбільш ефективна й життєстійка, а відповідно і перспективна. Більшість вітчизняних науковців вважали, що в основі майбутньої моделі аграрного виробництва "...має бути селянське (фермерське) господарство, тим більше, що світова практика свідчить про доцільність саме такої форми" [65]. "Сімейні фермерські господарства найбільш ефективні і загальноприйняті" [50]. Високим

балом оцінювалися і міні-ферми, тобто особисті селянські господарства, саме від яких "... великою мірою (якщо не найбільше) залежатиме майбутнє українського села як такого" [81]. За два десятиліття фермерство в Україні отримало певний розвиток. Тобто фермерство не є економічно вагомим сектором у сільському господарстві України. В цій ситуації значно послабилася увага дослідників до фермерства. Натомість посилюється їхній інтерес щодо діяльності агроструктур, які відповідають вимогам великого бізнесу, незалежно від їхньої організаційно-правової форми. В контексті виконуваних ними функцій, такі підприємства можуть бути як аграрними так і агропромисловими.

Різні аспекти функціонування та розвитку останніх висвітлено у наукових працях В.Г. Андрійчука, О.Д. Балана, Л.В. Молдована, О.О. Мороза, К.А. Пилипенка, П.Т. Саблука, В.М. Семцова та багатьох інших. Однак сутність, місце й роль агропромислових підприємств, перспективи їх розвитку в Україні досліджені недостатньо й вимагають подальших розробок [58].

Аграрні підприємства, яким притаманні інтеграційні процеси з функціями першої і передусім третьої сфер АПК, вітчизняні науковці нерідко називають "інтегрованими" [61].

Хронологія становлення селянського господарства фермерського типу характеризується його переривчастістю. Нижня хронологічна межа пов'язана із зародженням у XVII ст. на українських землях козацьких хуторів, що стали попередниками фермерських господарств. Історики виділяють чотири історичні періоди формування селянського господарства фермерського типу, вказуючи на вплив аграрних реформ 1848, 1861, 1906-1916 рр., 1990-х років [62].

Земельні й майнові відносини першого періоду (займанщина як спосіб отримання землі, регламентація козацького землеволодіння, становлення вільних господарств товарного характеру, соціальна мобільність селянства в козацькій державі) сприяли формуванню багатогалузевих господарств, а саме козацьких господарств, що орієнтувалися на товарне виробництво і використовували найману працю.

Другий період становлення господарств фермерського типу збігається з періодом утвердження капіталістичних ринкових відносин. Знаковими для українських земель були скасування кріпосного права і здійснення столипінської реформи. Внаслідок капіталістичної модернізації сільського господарства та поступового пристосування його до ринкових умов відбулося масове утворення господарств фермерського типу, накопичення земельних наділів заможними селянами, утверджується таке ставлення селянина до землі, яке унеможливило виникнення ситуації, коли земля не передається від батька до сина .

Під час третього періоду (більшовицького) з-поміж класових, політичних оцінок заможних селян - підприємців згадуються «селянин-власник» і «фермер». Власне заможні селяни фермери були носіями економічного прогресу в сільському господарстві, але ставлення радянського тоталітарного режиму до заможного селянства спричинило соціальну трагедію [83].

Початок четвертого періоду (сучасного) становлення фермерства датується 1990-ми роками. Закон України «Про селянське (фермерське) господарство», прийнятий Верховною Радою України в 1991 р., та Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про селянське (фермерське) господарство», який введено в дію у 1993 р., створили правові засади для створення фермерських господарств [62].

В ході аграрних перетворень в Україні однією з перших приватних форм господарювання на селі стало фермерство. Поштовхом для їх розвитку послужило проголошення України суверенною державою та пов'язані з цим радикальні соціально-економічні реформи, зокрема, у сільському господарстві. Після прийняття Верховною Радою України Закону України "Про селянське (фермерське) господарство" від 20 грудня 1991 р. дана форма господарювання була офіційно визнана на найвищому державному рівні.

Реформування сільського господарства в Україні на тому етапі сприяло розвитку фермерських господарств. У цьому процесі велику роль відіграв Указ Президента України "Про оренду землі" від 23 січня 1997 р. № 768/97 та подальші зміни, що були прийняті. Результати його впливу знаходили відповідне

відображення в працях вітчизняних вчених-економістів, які зазначали, що протягом періоду після набрання чинності даного закону чисельність фермерських господарств та їх площа дедалі збільшувались. Починаючи з 2003 р. по 2005 р. кількість фермерських господарств України зменшилась на 571 одиницю, а за період 2005-2010 рр. ще на 721.

Деякі науковці у своїх працях вказують на тенденцію розвитку аграрного виробництва, що супроводжується скороченням ферм, але завдяки росту обсягів виробництва на великих фермах виробництво сільськогосподарської продукції в цілому збільшується. При цьому в диференціації фермерських господарств з точки зору їх розмірів (рівня концентрації виробництва) з'явилася тенденція до зменшення їх кількості і ролі у виробництві сільськогосподарської, особливо товарної продукції.

У процесі проведення реформ в Україні, отримані селянами сертифікати на земельні паї не сприяли закріпленню права володіння на належному рівні, розпорядження і користування землею як власністю. Лише у половині реорганізованих колективних господарствах майнові паї були визначені розрахунково й укладено договори про оренду майна. Проте з боку керівників новостворених приватних сільськогосподарських підприємств мали місце зловживання пов'язані з процесом передачі прав власності на землю та майно селянам. Тому з метою зменшення зловживань було введено у дію Указ Президента України "Про заходи щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектора економіки" від 27 серпня 2002 р.

Діючі законодавчі акти, що сприяють розвитку і функціонуванню фермерських господарств, можна умовно розділити на 3 групи, які тісно між собою пов'язані:

- "Про фермерське господарство" (19.06.2003 року, № 973-IX);
- Постанови Верховної Ради України та окремі положення і інструкції, вказівки міністерств і відомств по встановленню фермерства та наданні їм підтримки;

- Земельний кодекс України та інші акти земельного законодавства; Закон України "Про сільськогосподарську кооперацію" (16 липня 1997 р. № 469/97 - ВР та від 2003 р.).

Створена правова база, розроблено та прийнято ряд законодавчих актів та здійснені заходи на місцях дають можливість формувати і ефективно розвивати фермерські господарства в Україні.

Через недосконалість законодавчої бази поряд з отриманими плюсами, які надає закон, слід відмітити і недоліки. Зокрема не кожен бажаючий, який має для цього всі підстави, може стати фермером. Членам господарств передаються безоплатно у власність надані їм раніше у користування земельні ділянки в розмірі земельного паю члена сільськогосподарського підприємства, але це положення не розповсюджується на громадян, які раніше придбали право на земельну долю (пай). Громадяни не можуть вести фермерське господарство без створення юридичної особи у випадку припинення діяльності фермерського господарства до закінчення строку надання йому податкових пільг. Таке господарство за весь період діяльності сплачує в бюджет всю суму встановленого розміру податків (крім випадків виходу фермерів на пенсію).

Отримавши право на користування земельними ділянками фермери отримали як певні права так і обов'язки. У фермерських господарствах поєднуються функції власності, праці та управління в одній особі, що створює додатковий імпульс до ефективного ведення сільськогосподарського виробництва. Безпосередня відповідальність за результати своєї діяльності, за добробут сім'ї робить фермерські господарства стабільними з великим запасом міцності і водночас гнучкими, пристосованими до функціонування в ринкових умовах. Ця форма господарювання за своєю виробничою базою створює єдині умови життя для всіх членів сім'ї, тобто є її консолідуючим фактором.

Аграрна політика передбачає зростання соціально-економічної ролі фермерства на селі, а перспектива їх розвитку полягає в кооперуванні. У перспективі фермери можуть організувати кооперативи з виробництва, зберігання, перероблення чи реалізації сільськогосподарської продукції. Такого

роду кооперативи велике значення матимуть в матеріальному забезпеченні фермерських господарств, наприклад, кооперативи з технічного обслуговування фермерів. Окрім цього необхідно, щоб уряд забезпечив максимальне сприяння фермерському руху шляхом запровадження ринку землі, науково обґрунтованій оцінці якості земельних наділів, а також наданні матеріально-фінансової підтримки фермам як формі господарювання в аграрному секторі. Також потрібно сприяти підвищенню освітнього та професійного рівня фермерів, всебічно допомагати молодим фахівцям у сільській місцевості. У цьому напрямку появились позитивні кроки з боку держави, так, 16 червня 2011 року прийнято Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань створення та діяльності фермерських господарств", поданий кабінетом Міністрів України. Цей закон вносить зміни до ст. 118 Земельного кодексу України та ст. 5, 7 Закону України "Про фермерське господарство" і виключає ст. 6 цього Закону.

Внаслідок різних причин економічного і політичного характеру протягом наступних років в Україні спостерігалася негативна тенденція до скорочення фермерських господарств. Не в останню чергу тенденції скорочення обумовлені недоліком чинного законодавства України. З метою їх усунення 31 березня 2016 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо створення та діяльності сімейних фермерських господарств» [43], який набув чинності 1 травня 2016 року.

Починаючи з травня 2016 р. в Україні фермерські господарства можуть створюватись та діяти у двох організаційно – правових формах :

- А) як юридична особа
- Б) як фізична – особа підприємця [54].

Остання редакція Закону України «Про фермерське господарство» діє зі змінами, внесеними згідно із Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» від 31 березня 2016 р. Відповідно до цих змін, істотно змінився підхід до розуміння юридичної сутності фермерського господарства, порядку його створення й функціонування.

Незважаючи на позитивні цілі, які, очевидно, переслідувалися законодавцем, Закон України «Про фермерське господарство» в сучасній його редакції містить неоднозначні правові положення та суперечності, які потребують усунення. Законом від 31 березня 2016 р. внесено зміни до поняття фермерського господарства й вилучено вказівку на необхідність створення юридичної особи, а також розширено можливості щодо використання різних земельних ділянок для ведення фермерського господарства, в тому числі й тих, що надані для ведення товарного сільськогосподарського виробництва та особистого селянського господарства. Так, фермерське господарство розглядається як форма підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку й реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність і/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону [15].

Прийняття Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств» від 31.03.2016 року було спрямоване на стимулювання насамперед членів особистих селянських господарств, які ведуть товарне виробництво, вибір організаційно-правової форми фермерського господарства і таким чином збільшення кількості фермерів в Україні. Це саме на меті має також прийняття Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 [16].

Вказаними змінами передбачається, що для створення фермерського господарства тепер не вимагатиметься надання висновків комісій з питань створення фермерських господарств. Для отримання у власність або оренду земельних ділянок з метою ведення фермерського господарства громадянин, із прийняттям закону, подаватиме замість рішення комісії з питань створення фермерських господарств документи, що підтверджують досвід роботи у

сільському господарстві або наявність освіти, отриманої в аграрному навчальному закладі. Перелік цих документів буде визначатися спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері аграрної політики. Вказані зміни дозволять усунути додаткові необґрунтовані бар'єри для створення фермерського господарства, зокрема ті, які створюються незаконними рішеннями чи бездіяльністю комісій [91].

РОЗДІЛ II. ПОРЯДОК СТВОРЕННЯ ТА ПРИПИНЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

2.1. Правові засади створення фермерського господарства

Право на створення фермерського господарства – це суб'єктивне право громадян України, яке може бути реалізоване ними за певних правових умов, що безпосередньо пов'язано з їх цивільною та земельною дієздатністю. Законом України «Про фермерське господарство» регламентовано коло осіб, які мають право створити фермерське господарство.

При цьому слід розділяти дві категорії суб'єктів:

- 1) які мають намір організувати господарство;
- 2) які мають намір стати його членами.

І в першому, і в другому випадках не йдеться про так званих найманих працівників. Законодавець визначає обмежене коло суб'єктів, які мають право створити таке господарство. Насамперед, йдеться лише про дієздатних громадян України. Отже, правосуб'єктність у зазначених відносинах насамперед пов'язується з наявністю громадянства України [87].

Згідно Закону право на створення фермерського господарства має кожний дієздатний громадянин України, який досяг 18-річного віку та виявив бажання створити фермерське господарство.

{ Частина перша статті 5 в редакції Закону N 3523-VI (3523-17) від 16.06.2011 }

Громадяни, що створили фермерське господарство, мають право облаштувати житло в тій частині наданої для ведення фермерського господарства земельної ділянки, з якої забезпечується зручний доступ до всіх виробничих об'єктів господарства. Якщо житло членів фермерського господарства знаходиться за межами населених пунктів, то вони мають право на створення відокремленої фермерської садиби, якій надається поштова адреса.

{ Частина друга статті 5 із змінами, внесеними згідно із Законом N 1276-VI (1276-17) від 16.04.2009 }

Відокремленою фермерською садибою є земельна ділянка разом з розташованими на ній житловим будинком, господарсько-побутовими будівлями, наземними і підземними комунікаціями, багаторічними насадженнями, яка знаходиться за межами населеного пункту.

{ Статтю 5 доповнено частиною згідно із Законом N 1048-VI (1048-17) від 03.03.2009 }

Для облаштування відокремленої садиби фермерському господарству надається за рахунок бюджету допомога на будівництво під'їзних шляхів до фермерського господарства, електро- і радіотелефонних мереж, газо- і водопостачальних систем.

Переселенцям, які створюють фермерське господарство в трудонедостатніх населених пунктах, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України, надається одноразова грошова допомога за рахунок державного бюджету у розмірі, що встановлюється Кабінетом Міністрів України.

{ Статтю 6 виключено на підставі Закону N 3523-VI (3523-17) від 16.06.2011 } [86].

Право на створення фермерського господарства має не тільки кожний дієздатний громадянин України, який досяг 18-річного віку, виявив відповідне бажання, але й має документи, що підтверджують його здатність займатися сільським господарством, і витримав професійний відбір. Першочергове право на створення такого господарства надається громадянам, які проживають в сільській місцевості, мають відповідну кваліфікацію або досвід роботи в сільському господарстві.

Фермерське господарство створюється виключно на добровільних засадах. Конкурсний відбір осіб, які виявили бажання створити таке господарство, здійснює районна (міська) професійна комісія з питань створення фермерських господарств, склад якої формує і затверджує районна (міська). До складу професійної комісії входять представники органів державної влади, органів місцевого самоврядування території, на якій передбачається відведення земельної

ділянки для створення фермерських господарств, представники Асоціації фермерів та приватних землевласників і громадських організацій.

Висновок професійної комісії з питань створення фермерських господарств про наявність у громадянина достатнього досвіду роботи у сільському господарстві або потрібної сільськогосподарської кваліфікації є умовою для державної реєстрації фермерського господарства і надання (передачі) громадянину у власність або оренду земельних ділянок для ведення фермерського господарства із земель державної і комунальної власності відповідно до чинного ЗК.

2.1.1. Порядок надання (передачі) земельних ділянок для ведення фермерського господарства

Фермерське господарство є однією з основних організаційних форм сучасної аграрної підприємницької діяльності громадян на землях сільськогосподарського призначення. У процесі виробництва сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами складається низка суспільних відносин, визначальними серед яких є відносини з використання земель сільськогосподарського призначення. Тому базовими правовідносинами, які виникають під час створення та функціонування фермерських господарств, є земельні правовідносини. Наявність права власності або права оренди засновника фермерського господарства на земельну ділянку виступає найголовнішою передумовою створення й державної реєстрації такого господарства. Якщо громадянин не має земельної ділянки сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, то він не має права на створення фермерського господарства. Отже, першим кроком на шляху до створення фермерського господарства громадянином, який не має відповідної земельної ділянки, є її отримання. На другому етапі відбувається його державна реєстрація. Правовим аспектам створення та діяльності фермерських господарств були присвячені наукові праці таких відомих учених-правознавців,

як І.І. Каракаш, Т.О. Коваленко, П.Ф. Кулинич, О.О. Погрібний, В.І. Семчик, Н.І. Титова, В.Ю. Уркевич, М.В. Шульга та інших учених. Метою цього дослідження є розгляд організаційно-правового порядку передачі земельних ділянок для ведення фермерського господарства громадянам України у власність із земель державної або комунальної власності. Незважаючи на те, що умови та порядок передачі земельних ділянок для ведення фермерського господарства регламентовані Земельним кодексом України [2] та Законом України «Про фермерське господарство» [8], існує низка прогалин та протиріч в організаційно-правовому механізмі їх передачі, що може призвести до неправильного застосування на практиці норм зазначених законів України. Згідно із ч. 3 ст. 7 Закону України «Про фермерське господарство», земельні ділянки для ведення фермерського господарства передаються громадянам України у власність і надаються в оренду із земель державної або комунальної власності. При цьому для позначення набуття права власності на землю закон вживає термін «передача», а для виникнення права землекористування – термін «надання». На думку професора І.І. Каракаша, тут має місце не тільки термінологічна, а й сутнісна відмінність передачі від надання. Передача земель державної та комунальної власності у власність громадянам та юридичним особам недержавної власності змінює власника. Надання ж земельних ділянок в орендне використання юридичними особами та громадянами, не впливає на належність права власності на землю [51]. Зазначені норми Земельного кодексу України мають принципове значення для порядку передачі земельних ділянок у власність для ведення фермерських господарств, оскільки такий порядок регламентується Земельним кодексом України (ст. ст. 118, 121) та Законом України «Про фермерське господарство» (ст. 7). У теорії земельного права України приватизація земельних ділянок розглядається як одна з найбільш розповсюджених правових форм набуття права приватної власності на земельні ділянки сільськогосподарського призначення, яку активно реалізують фермерські господарства. Приватизація земель являє собою сукупність здійснюваних суб'єктами приватизації дій та заходів, спрямованих на

трансформацію форми власності земель, за якої відбувається перехід земельних ділянок із публічної (суспільної) власності, суб'єктами якої є держава та територіальні громади, у приватну власність фізичних і юридичних осіб. Отже, реалізуючи надане фермерським господарствам право на одержання безоплатно у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності для ведення фермерського господарства в межах норм безоплатної приватизації, вони здійснюють так звану безоплатну приватизацію земельних ділянок [55].

Відповідно до ч. 6 ст. 118 Земельного кодексу України (далі – ЗК України) громадяни, зацікавлені в одержанні безоплатно у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності для ведення фермерського господарства в межах норм безоплатної приватизації, подають клопотання до відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, який передає земельні ділянки державної чи комунальної власності у власність відповідно до повноважень, визначених ст. 122 ЗК України. Зазначене положення конкретизоване ст. 7 Закону України «Про фермерське господарство»: для отримання (придбання) у власність земельної ділянки державної власності з метою ведення фермерського господарства громадяни звертаються до відповідної районної державної адміністрації. Проте слід звернути увагу на те, що положення вказаної статті спеціального закону суперечать положенням ст. 122 ЗК України, відповідно до якої з 1 січня 2013 року розпоряджається землями державної власності сільськогосподарського призначення центральний орган виконавчої влади з питань земельних ресурсів у галузі земельних відносин безпосередньо або через визначені в установленому порядку його територіальні органи. Для отримання у власність земельної ділянки із земель комунальної власності з метою ведення фермерського господарства громадяни звертаються до місцевої ради. У заяві зазначаються такі відомості: бажаний розмір і місце розташування ділянки, кількість членів фермерського господарства та наявність у них права на безоплатне одержання земельних ділянок у власність, обґрунтування розмірів земельної ділянки з урахуванням перспектив діяльності фермерського господарства. До заяви

додаються документи, що підтверджують досвід роботи в сільському господарстві або наявність освіти, здобутої в аграрному навчальному закладі. Перелік документів, що підтверджують досвід роботи в сільському господарстві, згідно із законом має бути затвердженим Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної аграрної політики. На жаль, наразі такий перелік відсутній, тому для подолання існуючої прогалини пропонуємо прискорити прийняття відповідної урядової постанови.

Вважаю, що достатнім терміном роботи в сільському господарстві слід визнати стаж роботи не менше трьох років, а документами, які підтверджують такий досвід роботи, можуть бути такі: виписка з трудової книжки громадянина України із записами, які засвідчують стаж роботи в сільському господарстві; довідка архівної установи про прийняття та звільнення з роботи із записами, які підтверджують сільськогосподарський стаж; копія трудового договору (угоди) між працівником і власником підприємства, організації, уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за яким (якою) працівник виконував роботи (надавав послуги) у галузі сільського господарства; довідка сільської, селищної або міської ради за місцем знаходження земельної ділянки про ведення особистого селянського господарства; розширений витяг із Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців із відомостями щодо ведення фізичною особою-підприємцем діяльності в галузі сільського господарства. Слід зазначити, що положення ст. 118 Земельного кодексу України та ст. 7 Закону України «Про фермерське господарство» щодо подання документів, що підтверджують досвід роботи в сільському господарстві або наявність освіти, здобутої в аграрному навчальному закладі, були внесені до зазначених законодавчих актів унаслідок ліквідації порядку проходження професійного відбору, що проводився професійною комісією з питань створення фермерських господарств, який передував подачі клопотання [12].

Ці зміни є позитивними, адже спростили й так нелегкий шлях до отримання земельної ділянки. Відповідно до ст. 121 Земельного кодексу

України громадяни України мають право на безоплатну передачу їм земельних ділянок із земель державної або комунальної власності для ведення фермерського господарства в розмірі земельної частки (паю), визначеної для членів сільськогосподарських підприємств, розташованих на території сільської, селищної, міської ради, де знаходиться фермерське господарство. Якщо на території сільської, селищної, міської ради розташовано декілька сільськогосподарських підприємств, розмір земельної частки (паю) визначається як середній за цими підприємствами. У разі відсутності сільськогосподарських підприємств на території відповідної ради розмір земельної частки (паю) визначається як середній за районом. Розміри земельної ділянки, яка може бути надана в оренду для ведення фермерського господарства, у чинному законодавстві не обмежуються. У ст. 134 Земельного кодексу України передбачено, що земельні ділянки державної чи комунальної власності або права на них, які передаються громадянам для ведення фермерського господарства, не підлягають продажу на конкурентних засадах. Заяву громадянина про надання земельної ділянки у власність районна чи міська державні адміністрації або орган місцевого самоврядування розглядають у місячний строк і в разі її задоволення дають дозвіл на розроблення землевпорядною організацією проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки або надають мотивовану відмову в його наданні. Важливим є те, що Земельний кодекс України в ст. 118 містить вичерпний перелік підстав для такої відмови.

У разі, якщо в місячний строк із дня реєстрації заяви відповідний орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування, який передає земельні ділянки державної чи комунальної власності у власність для ведення фермерського господарства відповідно до повноважень, визначених ст. 122 цього кодексу, не надав дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки або мотивовану відмову в його наданні, то особа, зацікавлена в одержанні безоплатно у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності, у місячний строк із дня закінчення

зазначеного строку має право замовити розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки без надання такого дозволу, про що письмово повідомляє відповідний орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування. До письмового повідомлення додається договір на виконання робіт із землеустрою щодо відведення земельної ділянки [14]. Проект відведення земельної ділянки розробляється за рахунок Українського державного фонду підтримки фермерських господарств – державної бюджетної установи, яка виконує функції з реалізації державної політики щодо фінансової підтримки становлення та розвитку фермерських господарств. На жаль, ст. 7 Закону України «Про фермерське господарство» визначає лише порядок подачі заяви (клопотання) для передачі земельних ділянок фермерським господарствам, а щодо порядку погодження та затвердження проекту відведення земельної ділянки відсилає до норм закону (мається на увазі Земельний кодекс України). На нашу думку, оскільки Закон України «Про фермерське господарство» є спеціальним у сфері створення та діяльності фермерського господарства, саме в ньому має бути передбачений повний порядок надання (передачі) земельних ділянок для ведення фермерського господарства задля зручності насамперед тих осіб, які бажають зайнятись такою прогресивною формою підприємницької діяльності громадян у галузі сільського господарства. Таким чином, тільки звернувшись до Земельного кодексу України, ми можемо встановити порядок погодження та затвердження проекту відведення земельної ділянки. Так, у порядку, встановленому ст. 186-1 ЗК України, проект землеустрою щодо відведення земельної ділянки всіх категорій та форм власності підлягає обов'язковому погодженню протягом 10 робочих днів відповідним територіальним органом центрального органу виконавчої влади, що здійснює політику у сфері земельних відносин, про що надає висновки про його погодження або відмову в такому погодженні. Раніше ці функції виконувала комісія з розгляду питань, пов'язаних із погодженням документації із землеустрою. Отримавши висновки, відповідний орган виконавчої влади чи місцевого самоврядування в межах повноважень,

встановлених ст. 122 Земельного кодексу України у двотижневий строк із дня отримання погодженого проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки (а в разі необхідності здійснення обов'язкової державної експертизи землевпорядної документації згідно із законом після отримання позитивного висновку такої експертизи) приймає рішення про затвердження проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки та надання її у власність. У разі відмови органів державної влади та органів місцевого самоврядування в наданні земельної ділянки для ведення фермерського господарства або залишення заяви (клопотання) без розгляду такі дії підлягають оскарженню в судовому порядку. Рішення суду про задоволення позову є підставою для відведення земельної ділянки в натурі (на місцевості), видачі документа, що посвідчує право власності. Відведення земельної ділянки в натурі (на місцевості) проводиться після збирання врожаю на цій ділянці попереднім землекористувачем. На підставі рішення відповідного органу державної влади чи місцевого самоврядування члени фермерського господарства повинні здійснити державну реєстрацію права власності на земельну ділянку й отримати правовстановлюючі документи на неї.

Земельні ділянки надаються громадянам для ведення фермерського господарства єдиним масивом із розташованими на них водними джерелами та лісовими угіддями, наближеними до існуючих шляхів, електро- і радіотелефонних мереж, газо- і водопостачальних систем та інших видів інженерної інфраструктури. Землі лісового й водного фондів, що входять до складу сільськогосподарських угідь, не можуть передаватися в приватну власність для ведення фермерських господарств, за винятком невеликих (до 5 га) ділянок лісів у складі угідь фермерського господарства і невеликих (до 3 га) ділянок під замкненими природними водоймами. Фермерське господарство має право проводити заліснення частини земель та будувати замкнену водойму на земельній ділянці, що належить фермерському господарству чи його членові на праві приватної власності.

Слід зазначити, що, якщо особа має у власності земельну ділянку для ведення фермерського господарства, яка була набута шляхом успадкування, виділення в натурі (на місцевості) земельної частки (паю), укладення цивільно-правової угоди, права на яку оформлені відповідно до чинного законодавства, вона не зобов'язана звертатися до органів державної влади чи місцевого самоврядування із заявою про надання прав на землю та може безпосередньо подавати документи для здійснення державної реєстрації фермерського господарства до уповноважених органів. Під час створення фермерського господарства необхідно враховувати, що із 1 січня 2013 року в Україні була запроваджена нова система реєстрації прав на земельні ділянки та інше нерухоме майно. Важливою передумовою запровадження в Україні сучасної системи державної реєстрації речових прав на нерухоме майно, їх обтяжень та вдосконалення процедури реєстрації земельних ділянок була розробка та прийняття законів України «Про Державний земельний кадастр» від 7 липня 2011 року [13] та «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» у редакції від 11 лютого 2010 року [11]. Зокрема, відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» у редакції від 11 лютого 2010 року державній реєстрації підлягають не державні акти чи договори оренди землі, а речові права на земельну ділянку для ведення фермерського господарства. Нині державна реєстрація прав на нерухоме майно та їх обтяжень проводиться державним реєстратором прав на нерухоме майно органу державної реєстрації, а також нотаріусами як спеціальними суб'єктами, на яких покладаються функції державного реєстратора прав на нерухоме майно.

У разі передачі безоплатно у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності для ведення фермерського господарства (земельна ділянка вважається новосформованою) реєстрація права власності на неї буде здійснюватися територіальним органом Державної реєстраційної служби. На підставі реєстрації права власності на земельну ділянку органами державної реєстрації прав за місцезнаходженням нерухомого майна видається

свідоцтво про право власності на нерухоме майно, яке посвідчує право власності на земельну ділянку фермерського господарства. Документом, який підтверджує право власності на земельну ділянку, є витяг із Державного земельного кадастру або витяг із Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Факт отримання земельної ділянки є підставою для реєстрації фермерського господарства. З моменту державної реєстрації господарство набуває прав юридичної особи та може здійснювати свою діяльність. Таким чином, процес передачі земельної ділянки для ведення фермерського господарства є досить складним і багатостадійним. Негативною рисою є те, що такий порядок передбачений у різних статтях Земельного кодексу України та Закону України «Про фермерське господарство», що ускладнює реалізацію земельних прав громадян, які бажають створити фермерське господарство. Цей порядок необхідно повністю викласти насамперед у Законі України «Про фермерське господарство», оскільки він є спеціальним у цій сфері[66].

Права на земельні ділянки для ведення фермерського господарства, які засновник набув після 1 січня 2013 року, повинні бути зареєстровані згідно з вимогами Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень». При цьому до законів України «Про фермерське господарство» та «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» не були внесені зміни, які б враховували зміни в системі реєстрації прав на землю, що може викликати певні складнощі на практиці. Подальше вдосконалення законодавчого регулювання умов та порядку передачі земельних ділянок для ведення фермерського господарства сприятиме точному та більш ефективному застосуванню процесуальних норм земельного та аграрного законодавства, які регламентують земельні відносини фермерських господарств, а також усуненню можливих зловживань цими нормами, що у свою чергу приведе до оптимізації правовідносин, що складаються у сфері фермерського землекористування, та сприятиме стимулюванню ефективної діяльності фермерських господарств.

Земельні ділянки для ведення фермерських господарств передаються в приватну власність і надаються в користування на умовах оренди із земель державної або комунальної власності, а також земель, вилучених (викуплених) в установленому порядку. Щоб одержати таку ділянку, громадяни подають заяву до відповідної районної державної адміністрації або місцевої ради. У заяві зазначаються: бажаний розмір і місце розташування ділянки, кількість членів фермерського господарства та наявність у них права на безоплатне одержання земельних ділянок у власність, обґрунтування розмірів земельної ділянки з урахуванням перспектив діяльності фермерського господарства. До заяви додається рішення професійної комісії з питань створення фермерських господарств про наявність у громадянина достатнього досвіду роботи у сільському господарстві або відповідної сільськогосподарської кваліфікації. Районна або міська державні адміністрації або орган місцевого самоврядування розглядають заяву у місячний строк і в разі її задоволення дають згоду на підготовку землепорядною організацією проекту відведення земельної ділянки. Проект відведення земельної ділянки розробляється за рахунок Українського державного фонду підтримки фермерських господарств.

У разі відмови органів державної влади та органів місцевого самоврядування надати земельну ділянку для ведення фермерського господарства, а також у інших спірних випадках, відповідно до ст. 118 ЗК і ст. 7 Закону України "Про фермерське господарство", справа розв'язується в судовому порядку. Оскільки рішення суду про задоволення позову є підставою для відведення ділянки в натурі (на місцевості), видачі документа, що засвідчує право власності на землю, а також для укладення договору оренди земельної ділянки, в резолютивній частині рішення повинне бути вказано місце розташування ділянки, її розмір і межі. Відведення земельної ділянки в натурі (на місцевості) провадиться після збирання врожаю на цій ділянці попереднім землекористувачем.

Відповідно до ст. 121 ЗК, безоплатно у приватну власність фермерського господарства передаються земельні ділянки в розмірі земельної частки (паю),

визначеної для членів сільськогосподарських підприємств, розташованих на території сільської, селищної, міської ради, де знаходиться фермерське господарство. Якщо на території сільської, селищної, міської ради розташовано декілька сільськогосподарських підприємств, розмір земельної частки (паю) визначається як середній у цих підприємствах. У разі відсутності сільськогосподарських підприємств на території відповідної ради розмір земельної частки (паю) визначається як середній по району. Така передача здійснюється один раз, про що рада, котра передає земельну ділянку, робить відмітку в паспорті або документі, який його заміняє. Земельні ділянки, розмір яких перевищує розмір, встановлений у ч. 1 ст. 121 ЗК, передаються громадянам у приватну власність для ведення фермерського господарства на підставі цивільно-правових угод.

Відповідно до ст. 31 ЗК та ч. 1 ст. 12 Закону України "Про фермерське господарство" землі фермерського господарства можуть складатися із:

- земельної ділянки, що належить на праві власності фермерському господарству як юридичній особі;
- земельних ділянок, що належать громадянам членам фермерського господарства на праві приватної власності;
- земельної ділянки, що використовується фермерським господарством на умовах оренди.

Права володіння та користування земельними ділянками, які перебувають у власності членів фермерського господарства, здійснює фермерське господарство.

Чинне законодавство не обмежує кількості земель, що їх може придбати фермерське господарство та його члени у власність та брати в користування на умовах оренди. Однак слід зауважити, що відповідно до частин 13 та 15 Перехідних положень ЗК було запроваджено мораторії на: відчуження земельних ділянок (крім міни, передачі їх у спадщину та при вилученні для суспільних потреб) для ведення фермерського господарства та іншого товарного сільськогосподарського виробництва на термін до 1 січня 2005 р; набуття права

власності на землі сільськогосподарського призначення загальною площею понад 100 га — до 1 січня 2010 р.

Відповідно до ст. 92 ЗК в постійне користування для ведення фермерського господарства земельні ділянки передаватися не можуть. Фермерські господарства, які мають в постійному користуванні земельні ділянки, повинні до 1 січня 2005 р. переоформити в установленому порядку право власності або право на їх оренду. Якщо право на постійне користування земельними ділянками, наданими для ведення фермерського господарства переоформлюють на довгострокову оренду (не більше 50 років — ст. 93 ЗК), термін оренди визначається самим господарством відповідно до чинного законодавства. При цьому, згідно з ч. 6 Перехідних положень ЗК, розмір орендної плати за земельні ділянки не повинен перевищувати розміру земельного податку.

Фермерське господарство може користуватися земельними ділянками на умовах короткострокової або довгострокової оренди. Еродовані й дефляційно-небезпечні (від пізньолат. *deflatio* — здування, розвіювання, руйнування ґрунтів під дією вітру) землі можуть надаватися фермерському господарству без зміни їх цільового призначення і за умови дотримання вимог ґрунтозахисного землеробства.

Члени фермерського господарства мають право на одержання безоплатно у власність із земель державної і комунальної власності земельних ділянок у розмірі земельної частки (паю) члена сільськогосподарського підприємства, розташованого на території відповідної ради, або в такому самому розмірі із земельних ділянок, раніше наданих їм у користування. Земельні ділянки, на яких розташовані житлові будинки, господарські будівлі та споруди фермерського господарства, передаються безоплатно у приватну власність у рахунок земельної частки (паю). Члени фермерських господарств, які до 1 січня 2002 р. (до моменту набрання чинності ЗК) отримали в постійне користування або в оренду земельні ділянки для ведення фермерського господарства, мають переважне право на придбання (викуп) цих земельних ділянок розміром до 100 га

сільськогосподарських угідь, у тому числі до 50 га ріллі, у власність з розстрочкою платежу до 20 років.

З метою забезпечення цілісності фермерського господарства встановлено: якщо фермерське господарство успадковується двома або більше спадкоємцями, то земельна ділянка поділу не підлягає, якщо внаслідок її поділу утвориться хоча б одна земельна ділянка, менша мінімального розміру, встановленого для даного регіону. Науково обґрунтовані регіональні мінімальні розміри земельних ділянок визначаються Міністерством аграрної політики України та Українською академією аграрних наук і затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Фермерське господарство та його члени мають право: продавати або іншим способом відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину; самостійно господарювати на землі; право власності на посіви й насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену сільськогосподарську продукцію; на відшкодування збитків; споруджувати житлові будинки, господарські будівлі та споруди; реалізовувати вироблену сільськогосподарську продукцію на вітчизняних ринках і поставляти на експорт; інші права.

Обов'язками фермерського господарства та його членів є: забезпечення використання земельних ділянок за їх цільовим призначенням; додержання вимог законодавства про охорону довкілля; сплата податків та зборів; непорушення прав власників суміжних земельних ділянок та землекористувачів; недопущення зниження родючості ґрунтів та зберігання інших корисних властивостей землі; надання відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування інформації про стан і використання земель та інших природних ресурсів; дотримання санітарних, екологічних та інших вимог щодо якості продукції; дотримання правил добро-сусідства та встановлених обмежень у використанні земель і земельних сервітутів; збереження геодезичних знаків, протиерозійних споруд, мереж зрошувальних і осушувальних систем.

Громадяни, що створили фермерське господарство, мають право облаштувати постійне місце проживання в тій частині наданої їм для ведення

фермерського господарства земельної ділянки, з якої забезпечується зручний доступ до всіх виробничих об'єктів господарства. Якщо постійне місце проживання членів фермерського господарства розташоване за межами населених пунктів, ці громадяни мають право на створення відокремленої фермерської садиби, якій надається поштова адреса.

На землях фермерських господарств особи мають право вільно проходити, проїжджати всіма видами транспорту по дорогах, пересуватися на човнах, купатися у водоймах на належних фермерським господарствам на праві власності або на праві оренди земельних ділянках, розміщувати намети і проживати в них, розводити багаття та вчиняти інші дії, що дозволяються за згодою їх власників, крім випадків встановлення за рішенням суду земельних сервітутів, за умови збереження природних компонентів в екологічно чистому вигляді.

Юридичні особи — власники об'єктів (газо-, нафтопроводів, ліній електропередач, зв'язку та ін.), що проходять через земельні ділянки фермерських господарств, мають право доступу до таких об'єктів на підставі угоди, укладеної з відповідним фермерським господарством, відповідно до затвердженої документації із землеустрою або встановленого земельного сервітуту.

Фермерське господарство, відповідно до вимог чинного природноресурсового законодавства, має право використовувати для потреб господарства загальнопоширені корисні копалини (пісок, глина, гравій, торф тощо), лісові угіддя, водні об'єкти та прісні підземні води, що знаходяться на земельній ділянці.

Земельні ділянки виділяються, як правило, єдиним масивом з розташованими на них водними джерелами та лісовими угіддями, якомога можливості наближеними до існуючих шляхів, електричних і радіотелефонних мереж, газових і водопостачальних систем та інших видів інженерної інфраструктури. Відповідно до ст. ст. 56, 59 ЗК та ст. 7 Закону України "Про фермерське господарство", землі лісового і водного фондів, що належать до угідь фермерського господарства, не можуть передаватися в приватну власність, за винятком невеликих — до 5 га ділянок лісів і невеликих — до 3 га ділянок під

замкненими природними водоймами. Фермерське господарство має право здійснювати заліснення частини земель та будувати замкнену водойму на земельній ділянці, що належить цьому господарству чи його членові на праві приватної власності.

Фермерське господарство підлягає державній реєстрації у виконавчому комітеті міської, районної у місті ради або в районній, районних міст Києва і Севастополя державних адміністраціях за місцем проживання особи або місцезнаходженням земельної ділянки. Спеціальний порядок державної реєстрації фермерських господарств визначається ст. 8 Закону України "Про фермерське господарство".

2.1.2. Порядок державної реєстрації фермерського господарства

Порядок створення фермерського господарства включає два етапи:

- набуття засновником права на земельну ділянку для ведення фермерського господарства;
- державна реєстрація фермерського господарства.

Фермерське господарство зареєстроване як юридична особа, має статус сімейного фермерського господарства, за умови що в його підприємницькій діяльності використовується праця членів такого господарства, якими є виключно члени однієї сім'ї відповідно до ст. 3 Сімейного кодексу України (далі — СК).

Фермерське господарство без статусу юридичної особи організується на основі діяльності фізичної особи — підприємця і має статус сімейного фермерського господарства, за умови використання праці членів такого господарства, якими є виключно фізична особа — підприємець та члени її сім'ї відповідно до ст. 3 СК. Особливості створення та діяльності сімейного фермерського господарства без набуття статусу юридичної особи регулюються положеннями статті 8-1 Закону України «Про фермерське господарство».

За загальним правилом згідно з вимогами Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб — підприємців та громадських формувань» державна реєстрація проводиться незалежно від місця знаходження юридичної чи фізичної особи в межах Автономної Республіки Крим, області, міст

Києва та Севастополя, крім державної реєстрації на підставі документів, поданих в електронній формі, що проводиться незалежно від місця знаходження юридичної чи фізичної особи в межах України[38].

Згідно зі ст. 5 Закону України «Про фермерське господарство» право на створення фермерського господарства має кожний дієздатний громадянин України, який досяг 18-річного віку та виявив бажання створити фермерське господарство. Засновник фермерського господарства після його реєстрації набуває статусу голови фермерського господарства, а інші члени сім'ї, за умови їх згоди, стають членами цього господарства.

Порядок державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців визначений Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань». Згідно зі ст. 17 зазначеного вище Закону для державної реєстрації створення юридичної особи подаються такі документи:

- заява про державну реєстрацію створення юридичної особи;
- заява про обрання юридичною особою спрощеної системи оподаткування та/або реєстраційна заява про добровільну реєстрацію як платника податку на додану вартість, та/або заява про включення до Реєстру неприбуткових установ та організацій за формами, затвердженими відповідно до законодавства, — за бажанням заявника;
- статут фермерського господарства, у якому зазначається найменування господарства, його місцезнаходження, адреса, предмет і мета діяльності, порядок формування майна (складеного капіталу), органи управління, порядок прийняття ними рішень, порядок вступу до господарства та виходу з нього та інші положення, що не суперечать законодавству України;
- документ про сплату адміністративного збору.

Фермерське господарство може бути зареєстроване також у організаційно-правовій формі фізичної особи-підприємця. На підставі аналізу ст. 8-1 Закону України «Про фермерське господарство» можна визначити такі особливості

створення та діяльності сімейного *фермерського господарства без статусу юридичної особи*:

- організовується фізичною особою-підприємцем самостійно або спільно з членами її сім'ї;
- правовою основою створення такого господарства є договір про створення сімейного фермерського господарства, який укладається членами однієї сім'ї в письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню.

Умови договору про *створення сімейного фермерського господарства* визначають:

- найменування, місцезнаходження (адресу) господарства, мету та види його діяльності;
- порядок прийняття рішень та координації спільної діяльності членів господарства;
- правовий режим спільного майна членів господарства; порядок покриття витрат та розподілу результатів (прибутку або збитків) діяльності господарства між його членами;
- порядок вступу до господарства та виходу з нього; трудові відносини членів господарства, інші положення, що не суперечать чинному законодавству;
- головою сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи є член сім'ї, зареєстрований як фізична особа-підприємець і визначений договором про створення сімейного фермерського господарства;
- від імені сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи має право виступати голова цього господарства або уповноважений ним один із членів господарства;
- статут при створенні сімейного фермерського господарства без статусу юридичної особи не потрібен;
- на діяльність фермерського господарства у організаційно-правовій формі фізичної особипідприємця поширюються норми глави 5

«Фізична особа — підприємець» Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р.

На відміну від фермерського господарства, яке створюється як юридична особа і несе відповідальність за своїми зобов'язаннями належним йому майном (складеним капіталом), фермер-підприємець відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, усім своїм майном, крім майна, на яке згідно із законом не може бути звернено стягнення. Якщо фермер-підприємець перебуває у шлюбі, то він відповідає за зобов'язаннями, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, усім своїм особистим майном і часткою у праві спільної сумісної власності подружжя, яка належатиме йому при поділі цього майна (ст. 52 Цивільного кодексу України). Документи, що подаються заявником для державної реєстрації фізичної особи — підприємця, визначені у ст. 18 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб — підприємців та громадських формувань». Так, для державної реєстрації фермерського господарства *без створення юридичної особи* підприємцем подаються такі документи:

заява про державну реєстрацію фізичної особи підприємцем;

заява про обрання фізичною особою спрощеної системи оподаткування та/або реєстраційна заява про добровільну реєстрацію як платника податку на додану вартість за формою, затвердженою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної податкової і митної політики, – за бажанням заявника;

нотаріально засвідчена письмова згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника чи органу опіки та піклування — для фізичної особи, яка досягла шістнадцяти років і має бажання займатися підприємницькою діяльністю, але не має повної цивільної дієздатності.

Розгляд документів, поданих для державної реєстрації та проведення інших реєстраційних дій щодо юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців здійснюється упродовж 24 годин після надходження документів, поданих для

державної реєстрації та проведення інших реєстраційних дій, крім вихідних та святкових днів.

Фермерське господарство має найменування та може мати печатки. Після створення фермерського господарства його засновник набуває статусу голови. Голова фермерського господарства представляє фермерське господарство перед органами державної влади, підприємствами, установами, організаціями та окремими громадянами чи їх об'єднаннями відповідно до закону. Він укладає від імені господарства угоди та вчиняє інші юридично значимі дії відповідно до законодавства України. Голова фермерського господарства може письмово доручати виконання своїх обов'язків одному з членів господарства або особі, яка працює за контрактом. Якщо голова фермерського господарства не може чи не хоче виконувати свої обов'язки, якщо він вибуває зі складу членів господарства у випадку його смерті чи за інших обставин, головою фермерського господарства стає інший член фермерського господарства в порядку, визначеному статутом такого господарства за рішенням решти його членів. В чинному законодавстві немає вимоги, що голова фермерського господарства обов'язково повинен бути його засновником. Також відсутні положення, які б поширювали вимоги до засновника фермерського господарства на його голову. Єдина вимога до голови, яка міститься в чинному законодавстві, — це має бути повнолітній та повністю дієздатний член фермерського господарства. При цьому необхідно враховувати, що головою сімейного фермерського господарства може бути лише член відповідної сім'ї. Громадяни, що створили фермерське господарство, мають право облаштувати житло в тій частині наданої для ведення фермерського господарства земельної ділянки, з якої забезпечується зручний доступ до всіх виробничих об'єктів господарства. Якщо житло членів фермерського господарства знаходиться за межами населених пунктів, то вони мають право на створення відокремленої фермерської садиби, якій надається поштова адреса.

Забороняється вимагати додаткові документи для проведення реєстраційних дій, якщо вони не передбачені зазначеною вище статтею. При реєстрації фермерського господарства у організаційно-правовій формі фізичної

особи — підприємця не потрібен статут, оскільки змінами до Закону України «Про фермерське господарство» передбачено, що лише фермерське господарство, зареєстроване як юридична особа, діє на основі статуту [92].

З цього моменту вважається, що відомості про юридичну особу внесені до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб — підприємців та громадських формувань.

Відповідно до ст. 9 Закону України «Про фермерське господарство» новоствореним фермерським господарствам у період становлення (перші три роки після його створення, а у трудонедостатніх населених пунктах — п'ять років), фермерським господарствам з відокремленими фермерськими садибами, фермерським господарствам, які провадять господарську діяльність та розташовані у гірських населених пунктах, на поліських територіях, визначених в установленому порядку Кабінетом Міністрів України, та іншим фермерським господарствам надається допомога за рахунок державного і місцевого бюджетів, зокрема, через Український державний фонд підтримки фермерських господарств.

Кошти Державного бюджету України спрямовуються на меліорацію земель, у тому числі їх зрошення та осушення, а також на консервацію та рекультивацію малопродуктивних сільськогосподарських угідь, на придбання сільськогосподарської техніки (комбайнів, тракторів, автомашин, бульдозерів, сівалок тощо).

2.2. Припинення фермерського господарства

Процесом, прямо протилежним утворенню сільськогосподарського підприємства, є процедура його припинення. За характером волевиявлення припинення буває двох видів: добровільне або примусове.

Діяльність фермерського господарства, як і будь-якої іншої юридичної особи, може бути припинена.

Відповідно до ст. 35 Закону України «Про фермерське господарство» діяльність фермерського господарства припиняється у разі:

- 1) реорганізації фермерського господарства;

- 2) ліквідації фермерського господарства;
- 3) визнання фермерського господарства неплатоспроможним (банкрутом);
- 4) якщо не залишається жодного члена фермерського господарства або спадкоємця, який бажає продовжити діяльність господарства [8].

Згідно п. 36.1 ст. 36 «Про фермерське господарство» рішення про припинення діяльності фермерського господарства приймається:

- а) власником у разі реорганізації або ліквідації фермерського господарства - відповідно до закону та Статуту фермерського господарства;
- б) у разі якщо не залишається жодного члена фермерського господарства або спадкоємця, який бажає продовжити діяльність господарства у порядку, встановленому законом;
- в) у разі банкрутства фермерського господарства - відповідно до закону [8].

Під *реорганізацією* прийнято розуміти припинення діяльності суб'єкта господарювання шляхом, злиття, приєднання, поділу, виділення, перетворення з наступним переходом до новостворених підприємств усіх майнових прав та обов'язків колишнього підприємства. Вищенаведені процедури врегульовано ст. 106 — 109 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 р. № 435-IV [5].

Так, Закон України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом"[10] у статті 1 дає визначення цього поняття, але тільки у відношенні процедури банкрутства.

Ліквідація при банкрутстві - це припинення діяльності суб'єкта підприємницької діяльності, визнаного господарським судом банкрутом, з метою здійснення заходів щодо задоволення визнаних судом вимог кредиторів шляхом продажу його майна.

Юридична наука узагальнює поняття ліквідації, як регламентовану законом процедуру, результатом якої є припинення діяльності юридичної особи.

Ліквідація - це одна з форм припинення юридичної особи. Ліквідація юридичних осіб здійснюється без переходу прав і обов'язків ліквідованого до інших осіб, тобто без правонаступництва. При ліквідації підприємства його права та обов'язки припиняються[88].

Спори про припинення діяльності фермерського господарства вирішуються судом.[8]. Відповідно до норм ст. 60 Господарського кодексу України [1] та ст. 105, 110, 111 Цивільного кодексу України [5], а також Закон України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" [10] відбувається ліквідація фермерського господарства.

Особливості банкрутства сільськогосподарських підприємств, передбачені Законом України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом", застосовуються також до рибних господарств, риболовецьких колгоспів, виручка від реалізації вирощеної (виробленої та переробленої) сільськогосподарської продукції та виловлених водних біологічних ресурсів становить не менше 50 відсотків загальної суми виручки.

У разі продажу об'єктів нерухомості, які використовуються для цілей сільськогосподарського виробництва та є власністю сільськогосподарського підприємства, що визнано банкрутом, за інших рівних умов переважне право на придбання зазначених об'єктів належить сільськогосподарським підприємствам і фермерським господарствам, розташованим у даній місцевості.

Для забезпечення переважного права придбання майна боржника арбітражний керуючий надсилає повідомлення про продаж підприємства боржника, майна боржника особам, які займаються виробництвом або виробництвом і переробкою сільськогосподарської продукції і володіють земельною ділянкою, безпосередньо прилеглою до земельної ділянки боржника, а також опубліковує в друкованому органі за місцезнаходженням боржника інформацію про продаж підприємства боржника, його майна із зазначенням початкової ціни продажу підприємства боржника, його майна, що виставляються на торги.

У разі ліквідації сільськогосподарського підприємства у зв'язку з визнанням його банкрутом рішення щодо земельних ділянок, які є власністю такого підприємства, надані йому в постійне чи тимчасове користування, у тому числі на умовах оренди, приймається відповідно до Земельного кодексу України.

При введенні процедури розпорядження майном боржника аналіз фінансового становища сільськогосподарського підприємства повинен проводитися з урахуванням сезонності сільськогосподарського виробництва та його залежності від природно-кліматичних умов, а також можливості задоволення вимог кредиторів за рахунок доходів, які можуть бути одержані сільськогосподарським підприємством після закінчення відповідного періоду сільськогосподарських робіт.

Рішення про звернення з клопотанням до господарського суду про санацію сільськогосподарських підприємств приймається комітетом кредиторів за участю представника органу місцевого самоврядування.

Санація сільськогосподарського підприємства вводиться на строк до закінчення відповідного періоду сільськогосподарських робіт з урахуванням часу, необхідного для реалізації вирощеної (виробленої, виробленої та переробленої) сільськогосподарської продукції. Зазначений строк не може перевищувати п'ятнадцяти місяців.

Арбітражний керуючий продає майно боржника особі, що має право його переважного придбання, за ціною, визначеною на торгах. У разі якщо дві і більше заявки таких учасників торгів містять пропозиції щодо однакової ціни майна, переможцем торгів визнається учасник торгів, що раніше подав заявку на участь у торгах[10].

Кошти, одержані від продажу майна фермерського господарства, спрямовуються на задоволення вимог кредиторів у порядку, встановленому Законом України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом".

Майно, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, розподіляється між членами фермерського господарства відповідно до його Статуту.

У разі припинення діяльності фермерського господарства до закінчення терміну надання господарству податкових пільг господарство сплачує до бюджету за весь період його діяльності суму податку, обчислену в розмірі, встановленому для фермерського господарства, крім випадків,

передбачених частиною четвертою статті 34 цього Закону, та викупу земельної ділянки для суспільних потреб чи примусового відчуження її з мотивів суспільної необхідності[8].

РОЗДІЛ ІІІ. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ТА ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФЕРМЕРСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

3.1. Забезпечення господарської діяльності фермерського господарства

3.1.1. Виробнича діяльність фермерського господарства

Виробничо-господарська діяльність аграрних товаровиробників — це врегульовані нормами аграрного права суспільні відносини, спрямовані на самостійне та систематичне виробництво сільськогосподарської продукції рослинного і тваринного походження (продуктів харчування, продовольства і сировини промислового призначення), її перероблення, збереження та реалізацію, а також виробництво інших матеріальних цінностей у підсобних виробництвах і промислах з метою одержання прибутку. Виробничо-господарська діяльність є базовим, комплексним інститутом аграрного права і спрямована на реалізацію спеціальної правосуб'єктності аграрних товаровиробників, — на розвиток основних (рослинництво, тваринництво), додаткових (садівництво, овочівництво, птахівництво, бджільництво) і допоміжних (перероблення сировини та продовольства, підсобні промисли, торгівля) галузей сільського господарства, тобто на здійснення цілей, передбачених статутами суб'єктів аграрного господарювання [33].

Законодавство України закріплює певні принципи виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників усіх форм власності та організаційних форм, серед яких — свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом (право самостійно визначати напрямки сільськогосподарського виробництва, його структуру і обсяг, обирати спеціалізацію, укладати договори, розпоряджатися виробленою продукцією та одержаними доходами тощо). Зазначені право-мочності відображено у законах України «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про фермерське господарство», «Про господарські товариства». Це також невтручання держави у безпосередню господарську діяльність аграрних товаровиробників, захист національного товаровиробника, державна підтримка аграрних виробників, забезпечення

економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів аграрного господарювання та ін.

Виробничо-господарська діяльність сільськогосподарських підприємств безпосередньо пов'язана з використанням земель сільськогосподарського призначення, а самі землі виступають як основний засіб виробництва. Тому при обранні напрямків та видів діяльності аграрні товаровиробники мають виходити не тільки з власних економічних можливостей, а й із місцевих умов — кліматичних, якості та родючості ґрунтів тощо, а також враховувати обмеження у здійсненні господарської діяльності, встановлені законом. До таких обмежень можна віднести:

1) ліцензування та патентування окремих видів господарської діяльності. Так, відповідно до Закону України від 28.09.2017 р. «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» ліцензуванню підлягають такі види сільськогосподарської діяльності, як культивування та використання рослин, що містять наркотичні засоби, для промислових цілей; оптова торгівля насінням; діяльність, пов'язана з промисловим виловом риби на промислових ділянках рибогосподарських водойм, крім внутрішніх водойм (ставків) господарств, господарська діяльність з виробництва, зберігання і реалізації племінних(генетичних) ресурсів, проведення генетичної експертизи походження та аномалій тварин.

2) заборону на провадження окремих видів виробничо-господарської діяльності на певних територіях (в охоронних зонах — ст. 112 ЗК України, зонах санітарної охорони — ст. 113 ЗК України, санітарно-захисних зонах — ст. 114 ЗК України, на територіях, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи — ст. 12 Закону України від 04.08.2016 «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи») чи встановлення спеціального режиму господарської діяльності та використання земель (у прикордонній смузі, навколо військових об'єктів — ст. 115 ЗК України);

3) дозвіл на провадження окремих видів господарської діяльності лише державними сільськогосподарськими підприємствами.

Правову основу здійснення виробничо-господарської діяльності становить система нормативних актів: загальних, а саме: ГК України, ЗК України, закони України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» та ін.; спеціальних, що визначають правовий статус окремих видів суб'єктів аграрного господарювання (закони України «Про фермерське господарство», «Про сільськогосподарську кооперацію» та ін.) чи правила провадження певних видів сільськогосподарської діяльності (закони України «Про племінну справу у тваринництві», «Про насіння і садивний матеріал» тощо), а також внутрішньогосподарських локальних актів сільськогосподарських підприємств (зокрема, статутів).

Виробничо-господарська діяльність сільськогосподарських підприємств має чітко виражений зональний характер (наприклад, поліська зона спеціалізується на виробництві картоплі, льону, продукції м'ясного скотарства, степова — на виробництві зерна, ягід, винограду; у приміських зонах розвинуто виробництво овочів, молока для міського населення) і розвинуту галузеву спеціалізацію. Спеціалізація характерна саме для сільськогосподарських підприємств і є одним із вагомих чинників інтенсифікації сільського господарства, оскільки створення підприємства, яке спеціалізується на виробництві однорідної продукції, сприяє найбільш ефективному використанню землі, трудових ресурсів, основних та оборотних фондів, забезпечує підвищення продуктивності суспільної праці.

Спеціалізацію сільськогосподарського підприємства виділяють за основною, провідною галуззю, на яку припадає найбільша (від 25 % і більше) питома вага в товарній продукції.

Під спеціалізацією в теорії аграрного права розуміють форму суспільного поділу праці, що виявляється у територіальному розміщенні та розчленуванні галузі на окремі види виробництва сільсько-господарської продукції і сировини.

Розрізняють три види спеціалізованих господарств:

1.глибокоспе-ціалізовані господарства з однією галуззю, від якої одержують 60–70 % усіх надходжень, та з трьома-чотирма додатковими галузями;

2.спеціалізовані господарства з двома основними галузями, кожна з яких забезпечує не менше 30 % денних надходжень, та трьома-чотирма до-датковими;

3.господарства комбінованої спеціалізації з трьома основними галузями, кожна з яких забезпечує не менш, як 20 % денних надходжень, та трьома-чотирма додатковими[33].

Внаслідок цього фермерам притаманна багатогалузева модель розвитку, а диверсифікація виробництва є однією з можливостей зменшити ризик банкрутства. Виробництво декількох видів продукції дасть змогу у разі невдачі збитки від одного виду продукції перекрити чи урівноважити прибутками від інших. А з поглибленням інтеграційних процесів у сільському господарстві та кооперування виробничої діяльності фермерських господарств постає можливість отримувати додаткові прибутки від реалізації продукції переробки, що забезпечить ефективність виробничої діяльності таких організаційних форм. З метою забезпечення стабільного розвитку фермерства в Україні та посилення його позицій на аграрному ринку основними напрямками діяльності мають стати інтенсифікація виробництва фермерських господарств, яка спрямована на якість отриманого продукту, що в кінцевому результаті забезпечить цінову конкуренцію на ринку продовольства. А удосконалення на рівні регіонів та держави системи економічних відносин на основі поліпшення правового і фінансового клімату в аграрному секторі економіки сприятиме розвитку фермерського руху в країні[63].

3.1.2. Кооперація фермерських господарств

Однією з ефективних форм господарювання на селі, важливим засобом вирішення продовольчих, економічних і соціальних проблем суспільства і сільських територій зокрема є фермерські господарства. Проте, одноосібне ведення сільськогосподарського виробництва, за незначним винятком, не забезпечує високої його ефективності, тому виникає потреба об'єднати зусилля

для продуктивної діяльності, тобто скооперуватися. Сільськогосподарське фермерське кооперування виконує досить важливу економічну функцію, об'єднуючи товаровиробників в напрямі підвищення ефективності використання належного їм ресурсного потенціалу. На сучасному етапі багато методологічних і методичних питань, що визначають організаційно-економічні основи кооперації фермерських господарств як на макро-, так і на мікрорівнях, недостатньо відпрацьовані і це зумовлює необхідність наукових досліджень, спрямованих на формування і розвиток кооперації фермерських господарств, їх ефективне функціонування, що забезпечить вихід агропромислового комплексу країни з тривалої кризи. Основу в дослідженні кооперації взагалі та фермерських господарств зокрема заклали в своїх працях видатні економісти О. Чайнов і М. Туган-Барановський. Вони мали свій підхід щодо класифікації видів кооперативів, різне бачення їх ролі в аграрному секторі, але були впевнені в ефективності мотиваційного механізму трудової діяльності селян у таких агроформуваннях [75]. В останні роки до наукової розробки проблем функціонування і розвитку фермерської кооперації в умовах реформування аграрного сектора економіки України значний внесок зробили такі провідні українські вчені: Ф. Горбонос, В.Зіновчук, С.Кудрицький, П. Макаренко, М. Малік, Л. Мельник, В. Месель-Веселяк, Л. Молдаван, П. Саблук, І. Томич, І. Червен, В. Юрчишин та інші[31,39,48,56]. Проте, багато теоретичних і практичних питань, які визначають розвиток напрямку в цілому і кооперації фермерських господарств зокрема недостатньо розкриті і вивчені. За визначенням М. Туган-Барановського, "кооператив - це таке господарське підприємство декількох осіб, котрі з доброї волі з'єдналися, яке має своєю метою не отримання найбільшого прибутку на затрачений капітал, а, навпаки, збільшення через спільне господарювання трудового доходу своїх членів або зменшення їх видатків" [75].

Оцінюючи теоретичні дослідження сучасних економістів-аграрників і зводячи воедино всі характеристики в одне визначення стосовно деяких умов сільськогосподарського виробництва, кооперацію слід розглядати як процес

добровільного об'єднання селян, сільськогосподарських підприємств, що мають спільні економічні інтереси і погоджуються співпрацювати для реалізації цих інтересів [49]. Необхідність розвитку міжфермерської кооперації пояснюється двома причинами. *Перша* - кооперація, як один з основних факторів підвищення рівня економіки фермерських господарств забезпечує більш раціональне використання матеріальних, фінансових засобів, знижує потребу в них. *Друга* - кооперація є інструментом включення фермерів у ринкові відносини і сприяє створенню в АПК конкурентоздатного сектора. Як показує практика, при кооперуванні фермерами засобів і ресурсів, досягнуті показники в господарській діяльності малих сільськогосподарських формувань помітно вищі. Основне призначення фермерських кооперативів – надання послуг його членам. Вони централізовано виконують такі функції:

- постачання засобів виробництва (мінеральних добрив, засобів захисту рослин, насіння, пального, кормів, запасних частин, сільськогосподарської техніки і обладнання тощо);
- переробка сільськогосподарської (м'яса, молока, птиці, зерна, цукрових буряків, овочів, фруктів) і несільськогосподарської продукції (глини, дерева та ін.);
- підготовка до реалізації та реалізація продукції (зберігання, пакування, маркерування, рекламування, оптова і роздрібна реалізація, маркетингове обслуговування);
- фінансування і кредитування фермерських господарств;
- придбання і спільне використання складної і дорогої техніки;
- професійного, правового, фінансово-економічного консультування та інформаційного забезпечення.

Кооперативи надають послуги своїм членам по собівартості, розподіл їх постійних витрат на більші обсяги виробленої продукції значно здешевлюють її собівартість. Крім того, кооперативи дають змогу фермерам отримувати прибуток не тільки від виробництва, а і з подальших стадій руху виробленої ними продукції (зберігання, переробки, транспортування, оптової торгівлі, роздрібною торгівлі).

Основними фундаментальними принципами на базі яких може розвиватися сільськогосподарська кооперація, можна назвати наступні:

- єдність і злагода, поєднання індивідуальних і колективних зусиль та взаємодопомога в реалізації спільної мети і стратегічних цілей;
- економічний ефект, тобто одержання певного зиску і матеріальної вигоди на основі кооперації, без якої їх одержання неможливе;
- повна демократія, що в контексті розвитку кооперації означає особливий і своєрідний порядок відпрацювання, прийняття і виконання управлінських рішень;
- справедливість, яка знаходить своє відображення у системі розподілу продукції і доходів відповідно до участі в діяльності свого кооперативу і вкладеного капіталу;
- свободу, тобто виключно добровільний характер участі у кооперації, незалежність і забезпечення права вибору для її учасників;
- відповідальність, яка полягає в тому, що кожний учасник кооперативу бере на себе відповідні зобов'язання і відповідальність за результати господарської і комерційної діяльності;
- освіта, високий професіоналізм, турбота кооперативної організації про високий рівень кваліфікації компетентності та інформованості кожного члена кооперативу.

Залежно від форми та ступеня спеціалізації, виробничо-господарської діяльності і послуг кооперативи можуть розподілятися на декілька груп:

- ✓ Виробничі кооперативи, які здійснюють господарську діяльність на засадах підприємництва і з метою отримання доходу.
- ✓ Обслуговуючі кооперативи або сервісні, які спрямовують свою діяльність на обслуговування сільськогосподарського виробництва.

Залежно від виду їх діяльності вони поділяються на збутові, постачальницькі, сервісні, кредитні, переробні та інші. Збутові сільськогосподарські кооперативи, які створюються з метою збуту сільськогосподарської продукції і реалізації її на ринку. Вони здійснюють

заготівлю, зберігання, переробку і збут продукції. Кредитні кооперативи (спілки) створюються на добровільних засадах з метою концентрації вільних коштів окремих товаровиробників сільськогосподарської продукції і надання кредитів членам кооперативу (спілки). Кооперативи-постачальники створюються з метою об'єднання зусиль сільськогосподарських товаровиробників в забезпеченні матеріально-технічних потреб для ведення сільськогосподарських робіт. Їх головна мета - надавати послуги виробникам сільгосппродукції і задовольняти їх потреби в матеріально-технічних засобах. Маркетингові кооперативи створюють сільськогосподарські товаровиробники з метою завоювання товарних ринків на основі їх вивчення і розробки маркетингової стратегії. Сервісні кооперативи спеціалізуються на наданні різноманітних послуг сільськогосподарським виробникам. Асортимент послуг визначається установчими документами і може включати послуги зі збереження, транспортування, сушіння тощо.

Сьогодні в Україні на процес кооперації фермерських господарств впливають багато чинників, серед основних можна назвати недосконалість кооперативного законодавства; слабка підтримка з боку державних, регіональних утворень; відсутній мотиваційний механізм розвитку кооперації; неефективне використання наявних ресурсів вже функціонуючими кооперативами фермерських господарств; слабкий розвиток інфраструктури збуту, переробки і зберігання готової продукції; недостатність методичного забезпечення організаційно-економічної діяльності кооперативних формувань. Узагальнюючи викладене вище, слід зазначити наступне. В світовій практиці кооперативна форма організації праці в сільському господарстві є багатоперспективна і найпоширеніша. В Україні вона перебуває в кризовому стані. Старі принципи організації такої діяльності не здатні забезпечити належних результатів господарювання, а нові гальмуються загальною кризою в країні та низьким рівнем розвитку ринкової інфраструктури в АПК. Не слід бездумно використовувати світовий досвід фермерської кооперації. Натомість його використання потребує врахування специфічних умов аграрної сфери національної економіки та ментальності нашого народу. Досвід функціонування

сфери переробки та зберігання сільськогосподарської продукції в Україні свідчить, що вона в період реформування агропромислового виробництва перейшла до приватних структур, які фактично перетворилися на посередницькі структури і не враховують інтересів виробника. Без належної державної підтримки і допомоги у створенні матеріально-технічної бази важко буде організувати ефективну роботу обслуговуючих кооперативів. Кооперативи повинні створюватися не лише у сфері виробництва, переробки, постачання та збуту, а й у сфері кредитування та страхування. Існуюча кредитна система не фінансує малі, часом збиткові підприємства. Самі умови кредитування, високі відсоткові ставки непосильні для сільгоспвиробників. Для стабілізації та подальшого піднесення аграрної сфери необхідно створювати систему сільськогосподарської кооперації, яка підвищила б доступність кредитних коштів. Для організації переробки продукції необхідно вкладення фінансів, що часто фермерам не під силу, тому органи державної підтримки повинні стати гарантами перед кредитними закладами, тим більше що прямий вихід виробника на ринок значно підвищує гарантію повернення кредиту. Можливість одержання кредитів сприятиме розвитку кооперації в цілому. Для прискореного розвитку кооперації фермерських господарств необхідно інтенсифікувати процеси фінансового забезпечення сільських товаровиробників через мережу кредитних кооперативів, розробити механізм і умови надання субсидій, закладених безпосередньо в договірну ціну закупівлі сільгосппродукції. Посилення монополізації з боку переробних підприємств у формі акціонерних товариств зумовлює потребу фермерських господарств у формуванні закупівельнозбутових кооперативів з організацією переробки сільгосппродукції.

Отже, кооперування фермерів у виробництві сільськогосподарської продукції, її заготівлі, зберіганні, транспортуванні, переробці і реалізації повинно стати одним з важливих напрямів розвитку агропромислового комплексу, формою гарантування продовольчої безпеки країни, засобом конкурентоспроможного виходу фермерів на зовнішній продовольчий ринок.

Підтримка фермерських господарств шляхом їх кооперації не тільки допоможе відновити виробництво тих видів сільськогосподарської продукції, які виявилися витиснутими великими товаровиробниками, а й сприятиме сталому розвитку сільських територій та відродженню селянства [67].

3.1.3. Регулювання трудових відносин у фермерських господарствах

З розвитком у нашій державі фермерського укладу виникає багато проблем, що стосуються правового регулювання відносин у сфері праці в фермерських господарствах як членів господарства, так і тих осіб, які не є членами господарства(найманих працівників).

Так, у законодавстві про фермерське господарство немає чіткості в правовій регламентації трудових відносин членів фермерських господарств, а існуючі норми суперечливі.

Варто зауважити, що дослідження проблем правового регулювання праці членів сільськогосподарських підприємств проводилися науковцями в різні часи— починаючи з 50-х р., як зарубіжними так і сучасними, такими як Єрмоєнко В. В., Жернаков В. В., Уркевич В. Ю., Пилипенко П. [45,46, 64,77]. Однак і досі єдиної позиції щодо правової регламентації праці членів сільськогосподарських підприємств не склалося, й до сьогодні дискутуються суперечливі думки, що розглядувані відносини регулюються нормами аграрного або ж всупереч цьому— трудового права.

Трудові відносини членів фермерського господарства регулюються Статутом, а осіб, залучених до роботи за трудовим договором (контрактом), — законодавством України про працю [8].

Питання про юридичні факти, які призводять до виникнення трудових відносин у таких підприємствах, також є спірними. Для того щоб дати відповідь на нього, необхідно зазначити, що трудові відносини в сільськогосподарських виробничих кооперативах та фермерських господарствах впливають із членства. Особа набуває право на одержання роботи в зазначених суб'єктах господарювання з моменту виникнення членських відносин і воно зберігається за нею протягом

усього часу перебування в таких правовідносинах. Звісно особа може брати трудову участь у таких підприємствах, не набуваючи членства в них, але в такому випадку вона буде виступати як найманий працівник.

Слід зазначити, що тільки членства для виникнення трудових відносин недостатньо. Необхідною умовою їх виникнення в сільськогосподарських виробничих кооперативах є рішення відповідного органу кооперативу про доручення особі конкретної роботи. Воно не може бути прийняте в односторонньому порядку, оскільки правління (голова) повинне враховувати, що працівник має право на вільний вибір професії, роду занять і роботи (ст. 2 Кодексу законів про працю України). У ньому має бути зазначено: трудову функцію особи, посаду, її місце роботи, час початку роботи та інші суттєві умови, необхідні для виникнення трудових правовідносин. Згідно з законодавством про працю трудовий договір вважається укладеним у випадках видання власником або уповноваженим ним органом наказу про прийняття на роботу згідно із заявою працівника, а також і тоді, коли він був фактично допущений до роботи, хоч ніякі документи при прийнятті на роботу не оформлялися. Таким чином, наявність рішення правління (голови) про прийняття у члени кооперативу згідно із заявою працівника (якщо в ньому визначено трудову функцію особи, її місце роботи та час початку роботи) свідчить про те, що трудовий договір укладено. Тобто трудовий договір у сільськогосподарських виробничих кооперативах практично укладається в усній формі (за бажанням заявника може бути оформлений і в письмовій формі). Це можна вважати однією з основних особливостей оформлення трудових відносин саме в зазначених суб'єктах господарювання. Необхідно зазначити також, що трудові договори у виробничих кооперативах не можуть бути строковими, адже трудові відносини тісно пов'язані з членством, яке є постійним. Крім того, з членами кооперативів не повинно допускатись укладення трудових контрактів. Адже, по-перше, сфера застосування контрактів визначається законами України (ч. 3 ст. 21 КЗпП України). По-друге, як правило, контракт укладається на певний строк (ч. 3 ст. 21 КЗпП України). По-третє, при його укладенні існує тільки письмова форма (п. 3 ст. 24 КЗпП України). Крім

того, контракт може мати не вигідні для особи умови, наприклад, додаткові підстави розірвання договору (п. 8 ст. 36 КЗпП України) тощо.

Як і в кооперативах, виникнення трудових відносин в фермерських господарствах пов'язане із інститутом членства. В таких господарствах членство носить сімейно-родинний характер, кількість родичів є невеликою і вони безпосередньо зацікавлені в кінцевих результатах своєї праці, тобто відбувається максимальне поєднання їх підприємницької та трудової діяльності.

На відміну від виробничих кооперативів та фермерських господарств, у господарських товариствах виникнення трудових відносин пов'язане не з інститутом членства, а з трудовим договором (контрактом), оскільки участь у таких товариствах не передбачає обов'язкового виконання особою певної трудової функції.

Для виконання статутних завдань і цілей кооператив (об'єднання) може залучати до роботи за трудовим договором осіб, які не є членами кооперативу. За згодою сторін між кооперативом та найманим працівником може укладатися договір у формі контракту (ст. 35 Закону України "Про сільськогосподарську кооперацію"). З особами, залученими до роботи у фермерському господарстві, також може укладатися трудовий договір (контракт) у письмовій формі, в якому визначаються строк договору, умови праці і відпочинку (тривалість робочого дня, вихідні дні, щорічна оплачувана відпустка, форми оплати праці та її розміри, харчування тощо) (ст. 27 Закону України "Про фермерське господарство"). У даному випадку, трудовий договір (контракт) укладається з особами, які залучаються до роботи в фермерському господарстві, та які не є його членами (роз'яснення Міністерства юстиції, Міністерства праці та соціальної політики України "Щодо застосування положень статті 3 Закону України "Про фермерське господарство" від 19 червня 2003 р. № 973, в частині правомірності оформлення трудових відносин шляхом укладання трудового договору з членами (головою) фермерського господарства" від 5 грудня 2007 р. № 21-46-846/ №013-1866-3).

Час роботи членів (учасників) зараховується до загального трудового стажу на підставі записів у трудових книжках. Трудові книжки ведуться на всіх

працівників, які працюють на підприємстві, в установі, організації усіх форм власності або у фізичної особи понад п'ять днів, у тому числі осіб, які є співвласниками (власниками) підприємств, селянських (фермерських) господарств, сезонних і тимчасових працівників, а також позаштатних працівників за умови, якщо вони підлягають державному соціальному страхуванню (п. 1.1 Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників, затвердженої наказом Міністерства праці, Міністерства юстиції, Міністерства соціального захисту України від 29 липня 1993 р. № 58).

Припинення трудових відносин повинне відбуватися на підставах, передбачених законодавством про працю. У разі звільнення осіб, які працювали в фермерському господарстві за трудовим договором, або припинення членства в ньому після відповідних записів у трудових книжках, зроблених головою такого господарства, трудовий стаж у ньому підтверджується підписом керівника, заступника, іншої уповноваженої на це особи та завіряється печаткою місцевого органу державної виконавчої влади (абз. 3 п. 4.1 Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників)[34].

Спеціального порядку прийняття нового члена до складу ФГ Законом № 973 не передбачено. Утім за його ч. 4 ст. 1 у статуті зазначається порядок вступу до господарства та виходу з нього. Тому варто насамперед керуватися порядком прийняття нових членів, який буде визначено в статуті. Як приклад, процедура прийняття нового члена до ФГ може бути такою:

- подання новим членом заяви про вступ до ФГ (це логічно, бо бажання суб'єкта стати членом ФГ, його волевиявлення повинно бути втілено в документі);
- прийняття рішення засновників про прийняття нового члена та про внесення змін до статуту ФГ;
- проведення державної реєстрації внесення змін до статуту ФГ. Останній крок дуже важливий, оскільки ч. 2 ст. 3 Закону № 973 каже: інші члени сім'ї, а також родичі можуть стати членами цього господарства після внесення змін до його статуту.

Необхідно також зауважити ще одну важливу обставину, а саме — новий член ФГ може при вступі робити вклад до складеного капіталу ФГ (ст. 19 Закону № 973). У такому разі збільшення складеного капіталу також обов'язково необхідно відобразити в змінах до статуту. У цій ситуації пакет документів для держреєстрації змін до статуту загалом не змінюється. Але доцільно, щоб у рішенні засновників про внесення змін до статуту було вказано прийняття рішення про внесення змін у частині зміни розміру складеного капіталу. Немає жодних заборон і обмежень, аби зміни в частині прийняття нового члена та зміни в частині зміни розміру складеного капіталу було викладено в одному й тому самому рішенні засновників. Натомість член ФГ має право на отримання частки його майна в разі ліквідації господарства або припинення членства в ньому. Розмір частки та порядок її отримання знову-таки мусить визначати статут (ч. 6 ст. 20 Закону № 973). До складу ФГ можуть бути прийняті нові члени, лише якщо вони члени сім'ї чи родичі засновника (засновників) ФГ. Їхній вступ до господарства потребує внесення змін до статуту, які підлягають держреєстрації[84].

Особи, які працюють на фермерське господарство, отримують від господарства не заробітну плату, як це трактує трудове законодавство, а певну частку заробленого господарством доходу — так звані трудові дивіденди. При цьому такий дохід не може обмежуватися встановленим мінімальним розміром заробітної плати, оскільки він не є заробітною платою як такою.

З найманими працівниками ситуація зовсім інша — в господарстві вони не здійснюють ініціативну, на власний ризик діяльність. Згідно з укладеним з ними трудовим договором (контрактом) вони виконують для господарства певну роботу, за яку отримують заробітну плату, що не може бути нижче мінімального розміру заробітної плати, за умови виконання місячної (годинної) норми праці [статті 2, 95 КЗпП].

Водночас окремі норми трудового законодавства поширюються і на членів фермерських господарств.

Абзацом другим ст. 3 КЗпП передбачено особливості праці членів кооперативів та їх об'єднань, фермерських господарств, що визначаються законодавством та їх статутами. Для фермерів — це Закон № 973.

Наймані працівники

Згідно з частиною першою ст. 27 Закону № 973 трудові відносини у фермерському господарстві базуються на основі праці його членів. Водночас у разі виробничої потреби фермерське господарство має право залучати до роботи в ньому інших громадян за трудовим договором (контрактом).

Крім того, абзацом четвертим частини п'ятої ст. 1 цього Закону передбачено залучення сімейним фермерським господарством інших громадян, яке відповідно до ст. 27 Закону може здійснюватися винятково для виконання сезонних та окремих робіт, що безпосередньо пов'язані з діяльністю господарства і потребують спеціальних знань чи навичок.

З особами, залученими до роботи у фермерському господарстві, укладається трудовий договір (контракт) у письмовій формі де зазначено:

- *строк договору;*
- *умови праці та відпочинку (тривалість робочого дня, вихідні дні, щорічна оплачувана відпустка, форми оплати праці та її розміри, харчування тощо) (частина третя ст. 27 Закону № 973).*

Статтею 21 КЗпП передбачено, що особливою формою трудового договору є контракт, у якому угодою сторін можуть зазначатися:

- *строк його дії;*
- *права;*
- *обов'язки;*
- *відповідальність сторін (у тому числі матеріальна);*
- *умови матеріального забезпечення та організації праці;*
- *умови розірвання договору (в тому числі дострокового).*

При складанні контракту можна користуватися формою трудового договору між працівником і фізичною особою, яка використовує найману працю,

затвердженою наказом № 260, або типовою формою контракту з працівником, затвердженою наказом № 23[25,26].

Видача трудових книжок членам фермерського господарства і громадянам, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом), та їх ведення здійснюються відповідно до законодавства України про працю (п. 4 ст. 27 вищезазначеного Закону).

Трудові книжки працівників заповнюються у загальному порядку згідно з нормами Інструкції № 58[17].

Розмір оплати праці і тривалість щорічної відпустки осіб, які працюють у фермерському господарстві за трудовим договором (контрактом), не повинні бути меншими за встановлений державою розмір мінімальної заробітної плати і передбачену законом тривалість щорічної відпустки (абзац другий частини четвертої ст. 27 Закону № 973).

Трудові спори у фермерському господарстві вирішуються в установленому законом порядку.

Якщо це спір господарства з найманими працівниками, то порядок вирішення трудових спорів встановлено главою XV статей 221 – 241¹ КЗпП. Фактично передбачено два варіанти вирішення: через комісію по трудових спорах чи в суді. Комісія по трудових спорах обирається загальними зборами (конференцією) трудового колективу підприємства, установи, організації з числом працюючих не менш як 15 чоловік (ст. 223 КЗпП).

Цивільно-правовий договір: чи можливо

Відповідно до частини третьої ст. 24 Закону № 973 фермерське господарство має право вступати в договірні відносини з будь-якими юридичними або фізичними особами, органами державної влади та органами місцевого самоврядування. Це означає, що воно може найняти працівників за цивільно-правовими договорами на загальних умовах, як і інші підприємства (листах № 151/06/186-11, № 64/06/187-12)[21,22]. Згідно зі ст. 837 Цивільного кодексу за договором підряду (цивільно-правовим договором) одна сторона (підрядник)

зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти й оплатити виконану роботу.

Зазначимо, що частиною другою ст. 48 КЗпП передбачено, що трудові книжки ведуться на всіх працівників, які працюють на підприємстві, в установі, організації або у фізичної особи понад п'ять днів. Проте записи про виконання робіт на підставі цивільно-правових договорів до трудової книжки не заносяться.

Члени фермерського господарства

Трудові відносини членів фермерського господарства, організованого у формі юридичної особи, регулюються статутом (частина друга ст. 27 Закону № 973). Юридична особа вважається створеною з дня її державної реєстрації (частина четверта ст. 87 Цивільного кодексу)[5].

Трудові відносини членів господарства, організованого фізичною особою — підприємцем, визначаються договором про створення сімейного фермерського господарства (п. «д» частини п'ятої ст. 8¹ Закону № 973)[1]. Громадянин визнається суб'єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи (частина перша ст. 128 Господарського кодексу).

Повноцінним членом фермерського господарства особа стає з дати державної реєстрації фермерського господарства. При цьому якихось додаткових документів для підтвердження статусу членства складати необов'язково. Трудовий договір з членами фермерського господарства не укладається (лист № 306/0/22-17)[23].

Водночас частиною четвертою ст. 27 Закону № 973 встановлено, що видача трудових книжок членам фермерського господарства та їх ведення здійснюються відповідно до законодавства України про працю, а п. 1.1 Інструкції № 58[17] визначено, що трудові книжки ведуться у тому числі на осіб, які є співвласниками (власниками) підприємств, селянських (фермерських) господарств, за умови, що вони підлягають державному соціальному страхуванню. Класифікатором професій передбачено специфічні назви професій для членів фермерських господарств наведених у табл. 2.2. [20].

Таблиця 2.2.

Назви професій членів фермерського господарства

Згідно з Класифікатором професій		Основна характеристика
Код	Назва	
6131	Фермер	Здійснює виробничу та комерційну діяльність у фермерському господарстві (категорія «робітники у рослинництві, овочівництві, садівництві»)
6131	Робітник фермерського господарства	Виконує сільськогосподарські роботи на тракторах, сільгосптехніці тощо
3213	Фахівець з організації та ведення фермерського господарства	Голова фермерського господарства

Саме в статуті (договорі) потрібно встановити в тому числі особливості:

- трудового розпорядку;
- відпочинку (відпустки);
- порядку оплати праці тощо.

Фермерське господарство попри норми укладеного статуту (договору) відповідно до чинного законодавства зобов'язано:

- *нести матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну його членам і особам, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом), каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним з виконанням ними своїх трудових обов'язків;*

- *створювати безпечні умови праці;*
- *забезпечувати дотримання вимог техніки безпеки, гігієни та санітарії, пожежної безпеки.*

Крім того, фермерське господарство повинно обов'язково дотримуватися норм ст. 3 КЗпП, згідно з якою:

- законодавство про працю регулює трудові відносини працівників усіх підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами;

- особливості праці членів, у тому числі фермерських господарств, визначаються законодавством та їх статутами. Проте гарантії щодо зайнятості, охорони праці, праці жінок, молоді, інвалідів надаються в порядку, передбаченому законодавством про працю.

Перелік членів господарства повинен зазначатися у статуті (договорі). У разі якщо після створення господарства до нього долучатимуться нові родичі (члени), потрібно буде вносити зміни до статуту (договору), доповнювати його новими членами.

Чи повідомляти ДФС про нових членів господарства

Відповідно до частини четвертої ст. 24 КЗпП[3] працівника не може бути допущено до роботи без укладення трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням роботодавця, та повідомлення ДФС про прийняття працівника на роботу [30].

Оскільки члени господарства не належать до категорії найманих працівників, з ними трудовий договір не укладається, тому повідомляти органи ДФС про членів господарства не потрібно.

Як отримати право на пенсію

Згідно з частиною третьою ст. 34 Закону № 973 час роботи у фермерському господарстві членів господарства та осіб, які працюють у ньому за трудовим договором (контрактом), зараховується до загального і безперервного стажу роботи на підставі записів до трудової книжки і документів, що підтверджують сплату єдиного внеску.

Отже, для того щоб члени господарства отримували в майбутньому пенсію, а їх роботу було зараховано до трудового стажу, вони повинні виконати дві умови:

- добровільно зареєструватися платниками єдиного внеску і сплачувати ці внески на добровільних засадах;
- зробити запис до трудової книжки про роботу у фермерському господарстві.

Дотримання норм тривалості робочого часу

Як зазначалося, фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян (частина перша ст. 1 Закону № 973). А підприємництво — це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність (ст. 42 Господарського кодексу)[1].

Оскільки є пряма норма ст. 3 КЗпП щодо дотримання відповідних прав, її слід дотримуватись, а отже дотримуватися норм тривалості робочого часу і вести табель його обліку.

Оплата праці

Згідно з п. 7.12 Методрекомедацій № 189[24] визначений дохід розподіляється між членами господарства пропорційно трудовому внеску кожного з них і використовується для визначення заробітку, утримань і відрахувань на соціальні заходи згідно з чинним законодавством.

Таким чином, члени господарства як оплату за свою працю в господарстві отримують не заробітну плату, а частину отриманого господарством чистого прибутку, тобто доходу за мінусом всіх понесених витрат, пов'язаних з отриманням цього доходу, сплачених податків.

Перший вид оплати є класичними дивідендами. Хто зробив більший майновий внесок у господарство, той отримує і більший прибуток.

Другий вид оплати прямо залежить від трудової участі.

Також статутом (договором) може передбачатися і змішана оплата: одна частина прибутку виплачується залежно від розміру внеску учасника до складеного капіталу, друга — залежно від трудової участі.

Як оподатковуються виплати членам господарства

Згідно з пп. 14.1.49 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу[4] *дивіденди* — платіж, що здійснюється юридичною особою, у тому числі емітентом корпоративних прав, інвестиційних сертифікатів чи інших цінних паперів на користь власника таких корпоративних прав, інвестиційних сертифікатів та інших цінних паперів, що засвідчують право власності інвестора на частку (пай) у майні (активах) емітента, у зв'язку з розподілом частини його прибутку, розрахованого за правилами бухгалтерського обліку.

Чи утримувати ПДФО

Дивіденди як пасивні доходи (пп. 14.1.268 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу) [4]включаються до бази оподаткування ПДФО згідно з пп. 164.2.8 п. 164.2 ст. 164 цього Кодексу (табл.2.3.).

Таблиця 2.3.

Ставки ПДФО для дивідендів

Ставка податку, %	Вид доходу
5	Дивіденди за акціями та корпоративними правами, нарахованими резидентами — платниками податку на прибуток підприємств (крім доходів у вигляді дивідендів за акціями, інвестиційними сертифікатами, які виплачуються інститутами спільного інвестування)
9	Дивіденди за акціями та/або інвестиційними сертифікатами, корпоративними правами, нарахованими нерезидентами, інститутами спільного інвестування та суб'єктами господарювання, які не є платниками податку на прибуток
18	Для інших пасивних доходів, включаючи дивіденди, окрім зазначених вище

Отже, якщо членам господарства виплачуються дивіденди першого виду (залежно від внеску до складеного капіталу господарства), вони оподатковуються за ставкою:

- 5 % — якщо господарство є платником податку на прибуток;
- 9 % — якщо господарство є платником єдиного податку (третьої чи четвертої групи).

Якщо членам господарства виплачуються дивіденди другого виду (залежно від трудової участі), вони оподатковуються за ставкою 18 %.

Якщо виплату членам господарства класифіковано як іншу виплату (інший дохід), вона включається до загального місячного (річного) оподаткованого доходу фізичних осіб (членів господарства) як інші доходи згідно з пп. 164.2.20 п. 164.2 ст. 164 Податкового кодексу й оподатковується за ставкою 18 % відповідно до п. 167.1 ст. 167 цього Кодексу.

Військовий збір

Відповідно до пп. 1.2 п. 16¹ підрозділу 10 розділу XX Податкового кодексу[4] об'єктом оподаткування військовим збором є доходи, визначені ст. 163 Кодексу. Таким чином, як дивіденди, так і інші доходи включаються до об'єкта оподаткування військовим збором.

Чи нараховується ЄСВ

Відповідно до п. 14 розділу II Переліку № 1170[28] єдиний внесок не нараховується на дивіденди. Також відсутні підстави нараховувати єдиний внесок навіть якщо винагорода, що виплачується господарством своїм членам, класифікується як інша виплата (інші доходи).

Члени фермерських господарств можуть стати платниками єдиного внеску на добровільних засадах відповідно до п. 15 частини першої ст. 4 і ст. 10 Закону про ЄСВ та п. 3 частини першої розділу V Інструкції № 449 [9].

Для того аби сплачувати єдиний внесок на добровільних засадах, член фермерського господарства повинен подати до органів ДФС за місцем свого проживання заяву про добровільну участь за формою згідно з додатком 3 до Інструкції № 449 та іншими документами. Слід звернути увагу, що єдиний внесок згідно з договором про добровільну сплату кожен член фермерського господарства сплачує за себе самостійно за рахунок власних коштів[89].

3.2. Фінансова діяльність фермерського господарства

Внаслідок проведення аграрної реформи в Україні створено реальні передумови необхідні для формування ринкового фінансово-правового механізму регулювання діяльності сільськогосподарських підприємств. Однак цей механізм діятиме лише за наявності різних суб'єктів власності й форм господарювання, конкуренції за ринок збуту продукції, цінних паперів, фінансово-кредитних послуг сільськогосподарських товаровиробників тощо. Слід зауважити, що саме наявність законодавчого закріплення розмаїття форм суб'єктів аграрного господарювання, заснованих на різних формах власності, стала головною передумовою розвитку ринкового механізму регулювання фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств.

Так, фермерське господарство, формує свої фінансові ресурси за рахунок власних доходів, тобто прибуткової господарської діяльності, а також може отримувати кошти Українського державного фонду підтримки фермерських господарств на безповоротній основі та на конкурсних засадах на поворотній основі.

Внаслідок проведення аграрної реформи в Україні створено реальні передумови необхідні для формування ринкового фінансово - правового механізму регулювання діяльності і сільськогосподарських підприємств. Однак цей механізм діятиме лише за наявності різних суб'єктів власності й форм господарювання, конкуренції на ринку збуту продукції, цінних паперів, фінансово-кредитних послуг сільськогосподарських товаровиробників тощо. Слід зауважити, що саме наявність законодавчого закріплення розмаїття форм суб'єктів аграрного господарювання, заснованих на різних формах власності, стала головною передумовою розвитку ринкового механізму регулювання фінансової діяльності і сільськогосподарських підприємств.

Сучасні фінансово-кредитні відносини у сільському господарстві ґрунтуються на принципах:

- заборони прямого втручання держави у фінансову діяльність суб'єктів аграрного господарювання;
- партнерства у фінансових відносинах між фінансово-кредитними істановами (банками, кредитними і спілками) та сільськогосподарськими і підприємствами;
- самообмеження, тобто обрання напрямів діяльності залежно від фінансових можливостей підприємства тощо.

Ці принципи знайшли своє відображення в ЦК та ГК, законах України. У процесі набуття й реалізації суб'єктами аграрного господарювання фінансових правомочностей виникають відповідні фінансові правовідносини. Фінансові правовідносини сільськогосподарських підприємств поділяються на внутрішні і зовнішні. До внутрішніх належать фінансові відносини із забезпечення встановленої законодавством фінансової дисципліни (ведення різноманітних

форм обліку, звітності, нарахуванню дивідендів на акції або на майнові та земельні паї) на підприємствах. Внутрішні фінансові відносини сільськогосподарських підприємств охоплює предмет аграрного права. *Зовнішніми фінансовими відносинами сільськогосподарських підприємств є їх відносини з фінансовими органами держави, а також відносини, в яких підприємство є засновником нових суб'єктів господарювання й фінансові відносини, пов'язані зі здійсненням розрахунково-кредитних і касових операцій сільськогосподарських підприємств.* На відміну від внутрішніх, зовнішні фінансові відносини сільськогосподарських підприємств, як правило, регламентуються нормами цивільного, господарського, адміністративного і фінансового права. Фінансова діяльність сільськогосподарських підприємств — це сукупність фінансових відносин (внутрішніх і зовнішніх) суб'єкта аграрного господарювання щодо забезпечення реалізації статутних цілей і завдань.

На фінансове забезпечення фермерів впливає специфіка сільськогосподарського виробництва, яка виявляється в наступному:

- у процесі формування основного капіталу для фермерів характерним є використання землі в якості основного засобу виробництва та переважання продуктивної і робочої худоби в його структурі;
- формування оборотного капіталу фермерів визначається сезонними потребами в оборотних коштах, а також тим, що переважна частина оборотних активів підприємств формується в натуральній формі (молоді тварини, тварини на відгодівлі, насіння, ремонтні матеріали, паливо, мінеральні добрива), обминаючи грошову фазу кругообігу;
- в частині виробництва для фермерів характерним є тривалість виробничого циклу та залежність від природного середовища;
- при співпраці з іншими підприємствами та населенням у процесі виробництва та збуту сільськогосподарської продукції характерною є наявність цінового перерозподілу не на користь сільськогосподарських виробників, нееластичність попиту за ціною на продукцію продовольчої групи та нееластичність попиту по доходах.

Фінансова діяльність сільськогосподарських підприємств полягає в забезпеченні фінансово-ресурсних умов їх конкурентоспроможності. Відповідно до ст. 25 ГК, **конкуренція** — це змагання між суб'єктами господарювання, що забезпечує завдяки їх власним досягненням здобуття ними певних економічних переваг, внаслідок чого споживачі та суб'єкти господарювання отримують можливість вибору необхідного товару і при цьому окремі суб'єкти господарювання не визначають умов реалізації останнього на ринку. Забезпечення конкурентоспроможності і сільськогосподарського підприємств досягається шляхом застосування як традиційних заходів:

- організації планування, створення різноманітних фондів (грошових та натуральних);
- здійснення різних видів обліку (бухгалтерського, статистичного, аналітичного);
- складання фінансового плану й звітності, — так і новітніх ринкових: маркетинг, менеджмент, аудит тощо.

Ефективність фінансової діяльності сільськогосподарських підприємств залежить від реалізації комерційного планування, тобто від виконання його програми економічного й соціального розвитку (бізнес-плану). Бізнес-план сільськогосподарського підприємства — це специфічний й плановий документ, в якому відображено організаційно-фінансові заходи для забезпечення виробництва окремих видів товарів, робіт, послуг. План дає змогу визначити перспективи розвитку майбутнього ринку збуту, оцінити витрати на виготовлення й реалізацію потрібної цьому ринку продукції, визначити її потенційну прибутковість. План також дає відповідь: чи доцільно здійснювати інвестування виробництва з точки зору самоокупності і витрат. Методика складання бізнес-планів затверджена наказом Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій від 21 квітня 1997 р. № 56 [60]. Сільськогосподарське підприємство визначає свої загальні цілі на певний період (від 1 року), опрацьовує шляхи їх здійснення, а також забезпечує постійний контроль за виконанням зазначених у бізнес-плані показників.

Згідно з і ст. 140 ГК джерелами формування фінансових ресурсів суб'єктів господарювання є:

- грошові та матеріальні внески засновників ;
- доходи від реалізації продукції (робіт, послуг);
- доходи від цінних паперів;
- капіталовкладення й дотації з бюджетів;
- надходження від продажу (здачі в оренду) майнових об'єктів в (комплексів), 174 що належать їм, придбання майна інших суб'єктів;
- кредити банків в та інших кредиторів;
- безоплатні та благодійні внески, пожертвування організацій і громадян;
- інші джерела , не заборонені законом[32].

Особливий режим планування фінансування господарської діяльності суб'єктів аграрного господарювання встановлений нормативно-правовим и актами, що регламентують правовий статус сільськогосподарських підприємств. Так, доход сільськогосподарського кооперативу, відповідно до положень ст. 29 Закону України "Про сільськогосподарську кооперацію", [6] формується з надходжень від господарської діяльності після покриття матеріальних і прирівняних до них витрат та витрат на оплату праці найманого персоналу. Доход розподіляється на: податки й збори (обов'язкові платежі) до відповідних бюджетів; погашення кредитів; покриття збитків; проведення відрахувань у фонди кооперативу ; кооперативні виплати; виплат у часток доходу на паї (до 20%, визначених до розподілу). Порядо к використання доходу кооператив у (об'єднання) встановлюється статутом.

Загальні засади правового регулювання фінансування господарської діяльності сільськогосподарських державних та комунальних підприємств викладено в розділі III ГК. Згідно з його положеннями, державні (комунальні) сільськогосподарські підприємства, на відміну від сільськогосподарських кооперативів, акціонерних товариств, товариств з обмежено ю відповідальністю та фермерських господарств, не є власниками закріпленого за ними державного

(комунального) майна та отримують від держави (місцевих органів 175 самоврядування) фінансову підтримку у вигляді дотацій, субсидій, компенсацій. *Дотаціями* є безпроцентні асигнування з державного бюджету, призначені для покриття збитків суб'єктів господарської діяльності або збалансування доходів і видатків бюджетів нижчого рівня. *Субсидія* — фінансова або інша підтримка державними органами виробництва , переробки, продажу, транспортування , експорту, споживання відповідного товару, внаслідок чого суб'єкт господарювання отримує пільги (прибутки), тобто коли державні органи:

- здійснюють пряму передачу грошей (у формі дарування , дотації, позики , участі в акціонерному у капіталі тощо);
- потенційну пряму передачу грошей або зобов'язань (гарантій);
- відмовляються від справляння податків із доходів, які, як правило, підлягають справлянню , або не стягують їх (у разі встановлення податкових пільг, відстрочення сплати податку тощо);
- забезпечують суб'єктів господарювання майном (зокрема товарами) чи послугами, крім призначених для створення загальної інфраструктури, або закупають товари чи послуги;
- здійснюють платежі або доручають приватній установі виконувати одну чи більше зазначених у цьому пункт і функцій.

Компенсація — це відшкодування державою частини вартості кредитів, одержаних сільськогосподарськими товаровиробниками за комерційними ставками згідно з договорами. Державне фінансування здійснюється також шляхом надання субвенцій державним та комунальним підприємствам. Субвенції являють собою міжбюджетні трансферти для використання їх з певною метою в порядку , визначеному у тим органом, який прийняв рішення про надання субвенції. Загалом, державне (комунальне) сільськогосподарське підприємство, як і будь-який інший суб'єкт аграрного господарювання, самостійно планує свою фінансову діяльність, встановлює ціни на продукцію, що реалізується, формує потрібні для забезпечення стабільної діяльності різні грошові й натуральні фонди, організує та здійснює оперативний, бухгалтерський і статистичний облік та

звітність. Важливе місце в системі фінансових відносин суб'єктів аграрного господарювання належить кредитам. Вони є джерелами позикових коштів для поповнення власних основних і обігових фондів з метою забезпечення сталого виробництва сільськогосподарської товарної продукції і сировини.

Отже, кредитний договір укладається на умовах від платності, строку вості та поворотності.

Залежно від строків користування кредити класифікуються на: короткострокові (до 1 року); середньострокові (до 3 років); довгострокові (понад 3 роки). Короткострокові кредити надаються для забезпечення стабільного відновлення обігових виробничих фондів, для закупівлі пально-мастильних матеріалів, насіння, добрив, запчастин для сільгосптехніки, за їх рахунок також формуються та поповнюються поточні запаси різних фондів. Однією з форм фінансової діяльності суб'єктів аграрного господарювання є розрахунково-касові операції [35].

Розрахункові правовідносини сільськогосподарських підприємств є самостійним видом грошових відносин, які виникають у процесі діяльності цих підприємств і здійснюються через банківські установи. Сільськогосподарські підприємства здійснюють розрахунки за допомогою відкриття відповідних рахунків (поточних, валютних тощо). Згідно з Інструкцією про безготівкові розрахунки в Україні [19] в національній валюті кошти підприємств підлягають обов'язковому зберіганню в банках, за винятком залишків готівки в їхніх касах у межах встановленого банком ліміту та норм витрат з виручки, які передбачені діючим порядком ведення касових операцій у господарствах України.

Сільськогосподарське підприємство може відкрити вкладний (депозитний) рахунок. Кошти на депозитний рахунок перераховуються з поточного рахунку сільськогосподарського підприємства і після закінчення строку зберігання повертаються на поточний рахунок. За перебування коштів на депозитному рахунку власникові нараховуються відсотки. Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті встановлює правила застосування в ході розрахункових операцій платіжних інструментів у формі: меморіального

ордера, платіжного доручення, платіжної вимоги-доручення, платіжної вимоги, розрахункового чека, акредитива.

Відповідно до вимог Податкового кодексу, селянські фермерські господарства можуть працювати на загальній або спрощеній (єдиний податок четвертої групи) системах. Обов'язковими умовами для перебування на спрощеній системі оподаткування для платників єдиного податку четвертої групи є: наявність об'єкта оподаткування (сільськогосподарські угіддя (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень) та/або земель водного фонду (внутрішніх водойм, озер, ставків, водосховищ)), що перебуває у власності сільськогосподарського товаровиробника або надана йому у користування, у тому числі на умовах оренди, та частка сільськогосподарського товаровиробництва, отримана за попередній податковий (звітний) рік, дорівнює або перевищує 75 відсотків.

Сільськогосподарський товаровиробник – юридична особа незалежно від організаційно-правової форми, яка **займається виробництвом сільськогосподарської продукції та її переробкою на власних чи орендованих потужностях**. Платники єдиного податку четвертої групи самостійно обчислюють суму податку щороку станом на 1 січня і не пізніше 20 лютого поточного року подають відповідному контролюючому органу за місцезнаходженням платника податку та місцем розташування земельної ділянки податкову декларацію на поточний рік та сплачують податок щоквартально протягом 30 календарних днів, що настають за останнім календарним днем податкового (звітного) кварталу, у таких розмірах: у I кварталі - 10 відсотків; у II кварталі - 10 відсотків; у III кварталі - 50 відсотків; у IV кварталі - 30 відсотків.

Якщо селянське фермерське господарство (СФГ) надає **в оренду земельну ділянку іншим підприємствам**, то такі платники застосовують загальну систему оподаткування або єдиний податок 3 групи.

Платник якій який працює на загальній системі оподаткування (не є платником єдиного податку четвертої групи), то він є платником земельного податку. Згідно п.286.2 ст.286 ПКУ платники плати за землю (крім фізичних осіб)

самостійно обчислюють суму податку щороку станом на 1 січня і не пізніше 20 лютого поточного року подають відповідному контролюючому органу за місцезнаходженням земельної ділянки податкову декларацію на поточний рік.

Крім того, по результатах звітного року платник повинен надати податкову декларацію з податку на прибуток, декларація подається протягом 60 календарних днів, що настають за останнім календарним днем звітного року (п.п. 49.18.3 п. 49.18 ст. 49 ПКУ). Об'єктом оподаткування податком на прибуток є прибуток, визначеного у фінансовій звітності підприємства відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку. Згідно п. 136.1 ст. 136 ПКУ основна ставка податку становить 18 відсотків.

У разі якщо фермерське господарство обирає єдиний податок 3 групи, то відповідно до норм ПКУ він здійснює перехід шляхом подання заяви до податкової інспекції не пізніше ніж за 15 календарних днів до початку наступного календарного кварталу. Такий суб'єкт господарювання може здійснити перехід на спрощену систему оподаткування один раз протягом календарного року. Доходом юридичної особи - платника єдиного податку 3 групи є будь-який дохід, отриманий протягом податкового періоду в грошовій формі (готівковій та/або безготівковій); матеріальній або нематеріальній формі. Ставка податку для платників єдиного податку 3 групи - 5 відсотків від суми доходу. Податкова звітність надається платником щокварталу, протягом 40 календарних днів, наступних за останнім календарним днем звітного кварталу.

Селянські фермерські господарства – юридичні особи, організовані на праві використання землі, на основі сімейно - трудового об'єднання або громадянами, які є товаровиробниками сільськогосподарської продукції. Діяльність селянське фермерських господарств регламентуються статутом.

Трудові відносини членів фермерського господарства регулюються статутом, а осіб, залучених до роботи за трудовим договором (контрактом), — законодавством України про працю.

Юридична особа незалежно від організаційно-правового статусу та способу оподаткування іншими податками та/або форми нарахування (виплати, надання)

доходу (у грошовій або не грошовій формі) зобов'язана нараховувати, утримувати та сплачувати податок на доходи фізичних осіб, передбачений розділом IV Податкового кодексу, до бюджету від імені та за рахунок фізичної особи з доходів, що виплачуються такій особі, вести податковий облік, подавати податкову звітність податковим органам та нести відповідальність за порушення його норм в порядку, передбаченому ст. 119 та розділом IV цього Кодексу.

Таким чином, доходи членів фермерських господарств, одержані від виконання трудової функції у цих господарствах за рахунок розподілу доходу (прибутку) таких господарств, мають включатися до місячного (річного) оподаткованого доходу цих платників податку та оподатковуватися з урахуванням ст. 164 Податкового кодексу за ставкою, визначеною п. 167.1 ст. 167 цього Кодексу, тобто 18%, військовим збором - 1,5% та необхідно нараховувати єдиний соціальний внесок[85].

Підсумовуючи сказане слід зазначити що у сучасних умовах на реформування сільськогосподарських (фермерських) підприємств впливають різні форми підприємницької діяльності. Однак в них відбувся переважно формальний розподіл матеріальних ресурсів через фіксовану вартість паїв та подушний розподіл земельних ресурсів. Форма змінилася, а зміст лишився попереднім, тільки з послабленням відповідальності.

У науковій літературі висвітлено наступну методику організації фермерського господарства прийнятна як теоретично, так і практично. Вона визначає основні етапи побудови такого господарства, дає змогу збалансувати в єдиній системі всі його галузі, розглядає основні критерії організації селянського господарства. Враховуючи це і не нехтуючи раціональними висновками інших авторів, я вважаю, що для ведення прибуткового селянського господарства необхідно вирішити дві групи питань.

До першої з них належать заходи по створенню селянського (фермерського) господарства. До них відносяться: прийняття рішення про організацію фермерського господарства; оформлення його як самостійної юридичної особи; визначення спеціалізації та розміру земельної ділянки; матеріально-технічне

забезпечення; трудозабезпечення; бізнес-план та ряд інших. Друга група стосується тих питань, які визначають функціонування селянського господарства, тобто оперативне управління його діяльністю. Вони спрямовані на ефективніше ведення господарства. Цьому сприяє вибір технології вирощування сільськогосподарських культур і утримання тварин, збереження насіння, добрив, засобів захисту рослин, кормів, строків та способів реалізації продукції і т.п.

Організація управління діяльністю фермерського господарства являє собою і цілісну систему управління, в основу якої покладено принципи самоорганізації та самоуправління. Основні працівники цих господарств — це фермери. Вони поєднують як управлінські, так і виконавські функції.

Підвищенню конкурентоспроможності фермерів та зміцненню їх фінансового стану сприятиме активізація взаємодії сільськогосподарських виробників з кредитними інститутами та більш активне використання кредитних інструментів. Пропозиція послуг кредитування сільськогосподарських виробників здійснюється державними інституціями та приватними фінансовими установами. Державне кредитування фермерів забезпечує Український державний фонд підтримки фермерських господарств та Аграрний фонд із застосуванням таких інструментів, як бюджетні позики та кредитні субсидії на сплату відсотків за кредитами. Приватне кредитне забезпечення фермерських господарств здійснюється: комерційними банками із застосуванням таких фінансових інструментів як компенсація відсотків за коротко- і довгостроковими кредитами фінансових установ, заставні операції зі складськими свідоцтвами, а також кредитними спілками із застосуванням інструменту взаємного кредитування. Проте невирішеними проблемами кредитування фермерських виробників залишаються:

- дорогі банківські ресурси та небажання банків працювати з фермерськими виробниками;
- обмеженість можливостей кредитних спілок щодо кредитування фермерів, з одного боку, та недовіра самих фермерських виробників до цих фінансових інститутів, з іншого боку;

– недостатність заставного майна в сільгоспвиробників і нерозвиненість використання фермерами складських свідоцтв як об'єкта застави для отримання кредитів.

З метою розв'язання вищевказаного протиріччя обґрунтовано доцільність активізації взаємодії банків з кредитними спілками через створення банком дочірньої компанії – кредитної спілки, або кредитне співробітництво банку з кредитною спілкою.

Подібна взаємодія матиме переваги і для банків, і для кредитних спілок, і для фермерів, оскільки:

– банки зможуть без додаткових операційних витрат розширити спектр клієнтів та спектр фінансових послуг, які вони надаватимуть (навіть опосередковано);

– кредитні спілки вирішать для себе питання формування ресурсної бази;

– для фермерських виробників буде знято питання їх недовіри до кредитних спілок, оскільки діяльність останніх буде здійснюватись під патронатом вже відомих в країні комерційних банків, які до того ж і будуть фінансовими гарантами діяльності кредитних спілок у випадку виникнення кризових явищ.

Отже, проведені дослідження дозволили зробити певні висновки щодо основних напрямків покращання фінансового стану аграрних підприємств та формування їх фінансової стійкості, а саме [37]:

– удосконалення інформаційного та методичного забезпечення фінансового стану підприємств;

– розробка методичного забезпечення процесу прогнозування фінансового стану підприємств;

– удосконалення структури аналізу стану підприємства, залежно від мети та змісту роботи на кожному етапі;

– опрацювання методики форм фінансової звітності, що дозволить підвищити її аналітичні можливості та реальність оцінки майна;

- розробка методики комплексної бальної оцінки фінансового стану підприємства, яка б дозволила проаналізувати стан підприємства за оптимальною сукупністю фінансових показників та коефіцієнтів;
- удосконалення теоретичних засад формування та реалізації інформаційної системи підприємства.

3.3. Державна підтримка фермерських господарств

Проблемам державної підтримки сільського господарства присвячені наукові дослідження В. Галушка, С. Дем'яненко, С. Кваші, І. Кириленка, О. Могильного, Т. Осташко та інших вчених. Вивчення тенденцій розвитку фермерських господарств знайшло відображення у працях таких науковців як В. Горьовий, В. Збарський, П. Макаренко, М. Малік, Л. Мельник, В. Месель-Веселяк, П. Саблук, В. Юрчишин. У економічній літературі постійно ведеться дискусія щодо ролі держави у розвитку сільського господарства. Частина економістів аграрників відстоює такі методичні підходи, коли в сучасних економічних умовах необхідно широко використовувати тільки переваги ринкової теорії управління, яка ґрунтується на принципах лібералізму, тоді як інші на основі оцінки реального стану виробничих процесів в аграрному секторі виступають за державний вплив. Підтримуємо позицію С. Кваші, І. Кириленка, С. Рижуга, що варто погодитися з тими вченими економістами, які стверджують, що в сучасних умовах оптимальне поєднання державного регулювання економіки з ринковими регуляторами зможе забезпечити найбільш прискорений вихід аграрного сектора, передусім сільського господарства, з кризи [52].

За дослідженнями В. Месель-Веселяка навіть за радянських часів сільське господарство в Україні підтримувала держава. У 1990 р. тільки на тваринництво було виділено державних дотацій в сумі понад 6 млрд крб. Крім того, держава фінансувала витрати на меліорацію, проведення культуртехнічних заходів. Після проголошення незалежної України, вільного ціноутворення для всіх галузей економіки, крім сільського господарства, для якого ціни продовжували регулюватися, обсяг державних заготівель різко скоротився, поглибився диспаритет цін. Варто наголосити, що всі країни світу надають державну

підтримку сільському господарству, як галузі з сезонним ризикованим виробництвом і надто тривалим (більше року) оборотом капіталу. Тому за прикладом багатьох розвинутих країн світу слід забезпечувати інвестиційну привабливість галузі шляхом державної підтримки [59].

Український державний фонд підтримки фермерських господарств – єдина державна бюджетна установа, яка виконує функції з реалізації державної політики щодо фінансової підтримки становлення і розвитку фермерських господарств. Відповідно із внесенням змін до Закону України “Про фермерське господарство” кошти Українського державного фонду підтримки фермерських господарств надаються новоствореним фермерським господарствам і фермерським господарствам з відокремленими садибами на безповоротній основі та на конкурсних засадах на поворотній основі, а іншим фермерським господарствам – тільки на поворотній основі, а також спрямовуються на забезпечення гарантій та поруки при кредитуванні банками фермерських господарств.

Пріоритетне виділення бюджетних коштів на безповоротній основі передбачено для новостворених фермерських господарств (за останні три роки), фермерських господарств з відокремленими фермерськими садибами та тих, які провадять господарську діяльність у гірських населених пунктах і на поліських територіях.

На поворотній основі допомога надається для виробництва, переробки і збуту виробленої продукції, на здійснення виробничої діяльності та інші передбачені Статутом Українського державного фонду підтримки фермерських господарств цілі під гарантію повернення строком від трьох до п'яти років[82].

Аграрний сектор економіки демонструє позитивну динаміку зростання, формуючи останніми роками близько 14 відсотків валової доданої вартості в країні та близько 40 відсотків валютних надходжень від експорту. Інвестиційна привабливість сільського господарства підтверджується цифрою в 49,5 відсотка зростання обсягів капітальних інвестицій за січень — грудень 2016 року. Вагомість аграрного сектору в національній економіці та його роль у забезпеченні

продовольчої безпеки країни вимагає забезпечення стійкості та ефективності його розвитку.

Факторами довготривалої стійкості розвитку аграрного сектору економіки за економічними та соціальними показниками є, зокрема, господарсько-організаційна та галузева структура. Станом на сьогодні 43 відсотки валової продукції сільського господарства виробляється громадянами, на земельних ділянках особистого селянського господарства. Як правило, це не експортно-орієнтована продукція, логістика зберігання якої є недостатньою та виробництво якої вимагає значних трудових затрат: фрукти та ягоди — 80,9 відсотка, картопля — 97,8 відсотка, овочі — 86,1 відсотка, молоко — 74,9 відсотка виробництва відповідного продукту.

За даними Держстату, на кінець 2016 року кількість діючих фермерських господарств становила 33 682 одиниці, або понад 70 відсотків загальної кількості економічно активних сільськогосподарських підприємств.

За даними Держгеокадастру, середня площа сільськогосподарських угідь, які обробляються фермерським господарством, становить 78 гектарів.

Із загальної кількості діючих фермерських господарств 75 відсотків мають в обробітку земельні ділянки площею до 100 гектарів.

За останні 10 років кількість фермерських господарств, які мають в обробітку на праві власності та користування земельні ділянки загальною площею не більше 100 гектарів, скоротилася більше ніж на 20 відсотків.

Переважає кількість фермерських господарств, які мають в обробітку невеликі площі, потребують підтримки, тому дана Концепція спрямована виключно на підтримку фермерських господарств, які мають в обробітку на праві власності та користування (з урахуванням корпоративних прав) земельні ділянки загальною площею не більше 100 гектарів.

На сьогодні у загальній структурі виробництва валової продукції сільського господарства частка фермерських господарств залишається незначною — на рівні 6—8 відсотків на рік. При цьому основний обсяг власної сільськогосподарської

продукції фермерськими господарствами генерується в галузі рослинництва — понад 90 відсотків.

До останнього часу рівень технічної ефективності виробництва, зокрема урожайності, фермерських господарств в переважній більшості залишався значно нижчим, порівняно із середніми та великими підприємствами. Основна причина такого стану речей — якісно гірший стан власної матеріально-технічної бази, складність доступу до передових технологій, селекції, використання засобів захисту рослин, добрив та інші причини, пов'язані насамперед з постійним браком власних обігових коштів та обмеженим доступом до кредитних ресурсів.

Внаслідок цього щороку порівняно із середніми показниками технічної ефективності в галузі фермерські господарства недоотримують щонайменше 1,5 млн. тонн зернових та понад 400 тис. тонн олійних культур. Щорічна втрата експортного потенціалу від таких втрат оцінюється за поточними цінами щонайменше в 350 млн. доларів США.

Характерні риси функціонування сільськогосподарських кооперативів, що мають на меті збільшення доходів своїх членів, забезпечення вхідними ресурсами та необхідними послугами, реалізацію виробленої продукції, відповідають потребам розвитку малих сільськогосподарських виробників в Україні. Ефект масштабу дає можливість просування продукції членів сільськогосподарських кооперативів в ланцюжку від виробництва до кінцевого споживача, створюючи конкуренцію посередницьким структурам, та виходу на більш привабливі ринки, зокрема міжнародні.

Основна державна підтримка фермерських господарств здійснюється через Український державний фонд підтримки фермерських господарств, який є державною бюджетною установою та виконує функції з реалізації державної політики щодо фінансової підтримки становлення і розвитку фермерських господарств шляхом надання фінансової підтримки на поворотній основі із забезпеченням виконання зобов'язання щодо повернення бюджетних коштів.

Відповідно пріоритетом державної аграрної політики має стати підтримка фермерських господарств шляхом розвитку сільськогосподарської кооперації з

метою підвищення ефективності їх господарської діяльності, формування партій сільськогосподарської продукції належного обсягу та якості, забезпечення технологічного процесу виробництва, просування продукції на ринок, підвищення рівня зайнятості шляхом розвитку трудомістких галузей сільського господарства.

Основними причинами, що стримують розвиток фермерських господарств, є:

- відсутність цілісної послідовної державної політики, спрямованої на підтримку фермерських господарств, які мають в обробітку на праві власності та користування земельні ділянки загальною площею не більше 100 гектарів;
- низький рівень диверсифікації економіки сільських територій, що призводить до міграції сільської молоді, високого рівня безробіття та низьких доходів сільського населення, руйнування соціальної та інженерної інфраструктури;
- низька рентабельність та конкурентоспроможність фермерських господарств на ринках збуту сільськогосподарської продукції;
- низький рівень можливостей щодо залучення фінансових ресурсів та інвестицій для функціонування і розвитку фермерських господарств;
- неможливість залучення земельних ресурсів для іпотечного кредитування;
- низький рівень технічного та технологічного забезпечення;
- неможливість набуття у власність земель, які перебувають у користуванні фермерських господарств (зокрема постійному користуванні);
- низький рівень конкурентоспроможності з питання можливості підвищення розміру пропонованої орендної плати за використання земельних ділянок сільськогосподарського призначення порівняно з великими сільськогосподарськими товаровиробниками;
- відведення недостатньої ролі у процесах реформування аграрного сектору економіки для створення та розвитку сільськогосподарської кооперації;
- значні втрати продукції внаслідок недосконалої системи логістики та інфраструктури аграрного ринку;

- непоінформованість значної частини фермерських господарств про кон'юнктуру ринків та умови ведення бізнесу в галузі, орієнтація на реалізацію вирощеної сировини та відсутність можливостей та умов у виробництві готової продукції.

Метою Концепції є створення необхідних організаційних, правових та фінансових передумов для розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації, покращення матеріально-фінансового становища сільського населення шляхом:

- надання підтримки фермерським господарствам;
- створення нових робочих місць на селі, зокрема через стимулювання сільськогосподарської кооперації;
- диверсифікації діяльності фермерських господарств;
- створення передумов кредитування фермерських господарств за доступними кредитними ставками;
- збільшення рівня реальних доходів сільського населення від передачі в оренду сільськогосподарських угідь.
- Реалізація Концепції дасть змогу перемістити фокус аграрної політики держави на підтримку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації для створення середнього класу на селі.

Реалізація Концепції розрахована на період до 2020 року.

Виконання Концепції здійснюватиметься шляхом удосконалення державної аграрної політики, інституційного середовища, організаційно-економічного механізму, фінансового та інформаційного забезпечення і державної підтримки фермерських господарств.

Забезпечення пріоритетності підтримки фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації здійснюватиметься шляхом:

- стимулювання нарощування обсягів сільськогосподарської продукції з високою доданою вартістю (створення, оновлення та модернізація виробничих і переробних потужностей, залучення інноваційних продуктів та технологій) фермерськими господарствами;

- розвитку діючих кредитно-фінансових механізмів та впровадження нових фінансових інструментів підтримки фермерства;
- створення сприятливих умов для започаткування та ефективного провадження фермерської діяльності, зокрема трансформації господарств населення у фермерські господарства, залучення молоді до ведення фермерського господарства.

Для цього необхідним є визначення критеріїв цільових груп отримувачів державної фінансової допомоги (за площею землекористування та обсягом доходів). За експертними оцінками, в разі визначення критерієм надання державної фінансової допомоги площі землекористування в розмірі 100 гектарів, такий підхід дозволить охопити державною фінансовою підтримкою понад 70 відсотків загальної кількості економічно активних фермерських господарств.

Державну підтримку пропонується здійснювати на програмних засадах.

Пропонується визначити такі *основні напрями*, за якими передбачається надавати державну фінансову підтримку фермерським господарствам та сільськогосподарським кооперативам:

- стимулювання створення нових фермерських господарств;
- посилення конкурентоспроможності фермерських господарств;
- стимулювання розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів;
- стимулювання переходу фермерських господарств на виробництво органічної продукції (сировини);
- стимулювання первинної обробки та переробки вирощеної фермерськими господарствами продукції;
- підтримка розвитку тваринництва у фермерських господарствах;
- стимулювання розвитку виноградарства, садівництва і хмелярства у фермерських господарствах;
- техніко-технологічне оновлення фермерських господарств та сільськогосподарських кооперативів.

Механізми, які пропонується застосувати під час надання державної фінансової підтримки фермерським господарствам та сільськогосподарським кооперативам:

— надання фінансової підтримки на конкурсних засадах на поворотній основі фермерським господарствам через Український державний фонд підтримки фермерських господарств;

— часткова компенсація відсоткової ставки за залученими у національній валюті банківськими кредитами;

— фінансова підтримка сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів;

— фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі на умовах фінансового лізингу;

— державна підтримка шляхом здешевлення страхових платежів (премій);

— часткове відшкодування вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів, доїльних залів та утворених на кооперативних засадах м'ясопереробних підприємств;

— часткове відшкодування вартості закуплених для подальшого відтворення телиць, нетелей, корів вітчизняного походження та племінних телиць, нетелей, корів молочного, молочно-м'ясного і м'ясного напряму продуктивності, племінних свинок та кнурців (класу "еліта"), племінних вівцематок, баранів, ярок;

— часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва;

— часткова компенсація витрат на закладення багаторічних насаджень та догляд за ними;

— надання державних гарантій під інвестиційні проекти.

Створення прозорих механізмів набуття у власність земельних ділянок та прав на них дасть змогу:

- врегулювати питання набуття фермерськими господарствами земельних ділянок у власність;

- врегулювати питання правового статусу земель колишньої колективної власності;
- забезпечити можливість отримання іпотечного кредитування під заставу землі;
- забезпечити пріоритетність надання земельних ділянок для садівництва, виноградарства, хмелярства та органічного землеробства.

Такі засади сприятимуть розвитку малого та середнього бізнесу на селі, створенню нових або розширенню існуючих виробничих потужностей та робочих місць у сільській місцевості.

У результаті реалізації Концепції планується досягнути таких цілей:

- збільшення кількості фермерських господарств, які мають в обробітку на праві власності та користування земельні ділянки загальною площею не більше ніж 100 гектарів, на 10 відсотків;
- збільшення частки фермерських господарств у виробництві валової продукції сільського господарства до 12 відсотків;
- збільшення кількості сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, заснованих фермерськими господарствами самостійно або спільно з членами особистих селянських господарств, на 40—50 одиниць;
- збільшення площі сільськогосподарських угідь, на яких вирощується та/або виробляється органічна сільськогосподарська продукція, на 10 відсотків;
- створення щороку 15 нових об'єктів з первинної переробки сільськогосподарської продукції;
- зупинення скорочення у фермерських господарствах поголів'я великої рогатої худоби та його збільшення на 2,5 відсотка;
- збільшення частки виробництва продукції тваринництва фермерськими господарствами у структурі валового виробництва до 3 відсотків;
- збільшення площ багаторічних насаджень у фермерських господарствах на 15 відсотків;

– підвищення рівня енергооснащеності фермерських господарств на 10 відсотків.

Оцінка фінансових, матеріально-технічних, трудових ресурсів.

Реалізація Концепції здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів, інших джерел, передбачених законодавством.

Фінансування Концепції передбачається здійснювати за рахунок коштів державного бюджету в межах бюджетних призначень Мінагрополітики на відповідний рік в обсязі не менше 1 млрд. гривень щороку, міжнародної технічної допомоги та інших джерел, передбачених законодавством.

Обсяг фінансування, матеріально-технічних і трудових ресурсів, необхідних для реалізації Концепції, визначається щороку з урахуванням можливостей Державного бюджету України та місцевих бюджетів, міжнародної технічної допомоги[90].

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Проаналізувавши вище викладене, можна зробити такі висновки:

1. Згідно ЗУ Фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону.

2. Фермерське господарство може бути створене одним громадянином України або кількома громадянами України, які є родичами або членами сім'ї, відповідно до закону.

3. Фермерське господарство підлягає державній реєстрації як юридична особа або фізична особа - підприємець. Фермерське господарство діє на основі установчого документа (для юридичної особи - статуту, для господарства без статусу юридичної особи - договору (декларації) про створення фермерського господарства). В установчому документі зазначаються найменування господарства, його місцезнаходження, адреса, предмет і мета діяльності, порядок формування майна (складеного капіталу), органи управління, порядок прийняття ними рішень, порядок вступу до господарства та виходу з нього та інші положення, що не суперечать законодавству України.

4. Визначено, що фермерські господарства мають наступні переваги порівняно з іншими агроформуваннями:

а) сімейний характер бізнесу, який виключає рейдерство та корпоративні конфлікти;

б) можливість позаконкурентного (без проведення земельних торгів) отримання сільськогосподарських земель у користування, що знаходяться в державній або комунальній власності відповідно до п.п. 134.2 ст. 134 Земельного кодексу України.

5. Виявлено, що становлення селянського господарства фермерського типу характеризується його переривчастістю. Нижня хронологічна межа пов'язана із зародженням у XVII ст. на українських землях козацьких хуторів, що стали попередниками фермерських господарств. Історики виділяють чотири історичні періоди формування селянського господарства фермерського типу, вказуючи на вплив аграрних реформ 1848, 1861, 1906-1916 рр., 1990-х років

6. З'ясовано зміст та виділено основні етапи створення фермерських господарств, а саме:

1) підготовчий: оформлення земельної ділянки для ведення фермерського господарства, складання статуту та набуття досвіду роботи в сільському господарстві;

2) реєстраційний: державна реєстрація фермерського господарства як суб'єкта господарювання;

3) організаційний:

а) виготовлення печатки;

б) реєстрація в органах Державної податкової служби, Державній службі статистики, Пенсійного фонду України та інших фондів соціального страхування;

в) відкриття в банківській установі поточного рахунку.

7. Виділено п'ять етапів процесу припинення діяльності фермерського господарства, а саме:

а) прийняття рішення про припинення діяльності фермерського господарства;

б) повідомлення державного реєстратора та внесення відповідного запису до державного реєстру;

в) робота ліквідаційної комісії (ліквідатора) з питань припинення діяльності фермерського господарства;

г) складання ліквідаційного балансу фермерського господарства;

д) внесення до єдиного державного реєстру відомостей про припинення діяльності фермерського господарства.

8. Визначено, що виробничо-господарська діяльність аграрних товаровиробників — це врегульовані нормами аграрного права суспільні відносини, спрямовані на самостійне та систематичне виробництво сільськогосподарської продукції рослинного і тваринного походження (продуктів харчування, продовольства і сировини промислового призначення), її перероблення, збереження та реалізацію, а також виробництво інших матеріальних цінностей у підсобних виробництвах і промислах з метою одержання прибутку.

9. Роз'яснено, що фермерські господарства разом з іншими сільськогосподарськими товаровиробниками мають право створювати обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи, кооперативні банки, спілки, інші об'єднання, а також бути засновниками (учасниками) господарських товариств.

10. Трудові відносини членів фермерського господарства регулюються Статутом, а осіб, залучених до роботи за трудовим договором (контрактом), — законодавством України про працю.

11. З'ясовано, що фінансова діяльність сільськогосподарських підприємств полягає в забезпеченні фінансово-ресурсних умов їх конкурентоспроможності. На фінансове забезпечення фермерів впливає специфіка сільськогосподарського виробництва, яка виявляється в наступному:

- у процесі формування основного капіталу для фермерів характерним є використання землі в якості основного засобу виробництва та переважання продуктивної і робочої худоби в його структурі;

- формування оборотного капіталу фермерів визначається сезонними потребами в оборотних коштах, а також тим, що переважна частина оборотних активів підприємств формується в натуральній формі (молоді тварини, тварини на відгодівлі, насіння, ремонтні матеріали, паливо, мінеральні добрива), обминаючи грошову фазу кругообігу;

- в частині виробництва для фермерів характерним є тривалість виробничого циклу та залежність від природного середовища;

– при співпраці з іншими підприємствами та населенням у процесі виробництва та збуту сільськогосподарської продукції характерною є наявність цінового перерозподілу не на користь сільськогосподарських виробників, нееластичність попиту за ціною на продукцію продовольчої групи та нееластичність попиту по доходах.

12. Визначено, що Український державний фонд підтримки фермерських господарств – єдина державна бюджетна установа, яка виконує функції з реалізації державної політики щодо фінансової підтримки становлення і розвитку фермерських господарств. Відповідно із внесенням змін до Закону України “Про фермерське господарство” кошти Українського державного фонду підтримки фермерських господарств надаються новоствореним фермерським господарствам і фермерським господарствам з відокремленими садибами на безповоротній основі та на конкурсних засадах на поворотній основі, а іншим фермерським господарствам – тільки на поворотній основі, а також спрямовуються на забезпечення гарантій та поруки при кредитуванні банками фермерських господарств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. Ст. 462.
2. Земельний кодекс України [Текст] : затв. Законом України від 25 жовт. 2001 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.
3. КЗпП — Кодекс законів про працю України від 10.12.71 р. № 322-VIII.
4. Податковий кодекс — Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI.
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15&p=1325929236848879>.
6. Закону України "Про сільськогосподарську кооперацію" Редакція від 19.01.2013, підстава - 5495-VI.
7. Закон України "Про стимулювання розвитку сільського господарства України на період 2001-2004 років" від 18 січня 2001 року // ВВР України. – 2001. - № 11. – Ст. 52.
8. Закон України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 45. – Ст. 363.
9. Закон про ЄСВ — Закон України від 08.07.2010 р. № 2464-VI «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» .
10. Закон України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" Редакція від 04.04.2018, підстава - 2320-VIII.
11. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 1 липня 2004 року в редакції Закону від 11 лютого 2010 року // Офіційний вісник України. – 2010. – № 19. – Ст. 823.
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань створення та діяльності фермерських господарств : Закон України від 16 червня 2011 року // Офіційний вісник України. – 2011. – № 55. – Ст. 2173.

13. Про державний земельний кадастр : Закон України від 7 липня 2011 року // Офіційний вісник України. – 2011. – № 60. – Ст. 2405.
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення процедури відведення земельних ділянок : Закон України від 2 липня 2013 року // Офіційний вісник України. – 2013. – № 57. – Ст. 2044.
15. Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств : Закон України від 31.03.2016 № 1067-VIII // Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1067-19>.
16. Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 // Урядовий кур'єр. – 2017. – № 10. – Ст. 190.
17. Інструкція № 58 — Інструкція про порядок ведення трудових книжок працівників, затверджена наказами Мінпраці України, Мін'юсту України та Мінсоцзахисту України від 29.07.93 р. № 58.
18. Інструкція № 449— Інструкція про порядок нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, затверджена наказом Мінфіну України від 20.04.2015 р. № 449.
19. Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті— Редакція від 20.04.2018, підстава - v0038500-18.
20. Класифікатор професій — Класифікатор професій ДК 003:2010, затверджений наказом Держспоживстандарту України від 28.07.2010 р. № 327.
21. Лист № 151/06/186-11 — лист Мінсоцполітики України від 16.05.2011 р. № 151/06/186-11 «Щодо тлумачення окремих положень трудового законодавства».
22. Лист № 64/06/187-12 — лист Мінсоцполітики України від 20.04.2012 р. № 64/06/187-12 «Щодо виконання робіт на підставі цивільно-правових договорів».

23. Лист № 306/0/22-17 — лист Мінсоцполітики України від 14.06.2017 р. № 306/0/22-17 «Про особливості праці членів ФГ».
24. Методрекомендації № 189 — Методичні рекомендації з організації та ведення бухгалтерського обліку в селянських (фермерських) господарствах, затверджені наказом Мінагрополітики України від 02.07.2001 р. № 189.
25. Наказ № 23 — наказ Мінпраці України від 15.04.94 р. № 23 «Про затвердження Типової форми контракту з працівником».
26. Наказ № 260 — наказ Мінпраці України від 08.06.2001 р. № 260 «Про затвердження Форми трудового договору між працівником і фізичною особою, яка використовує найману працю, та Порядку реєстрації трудового договору між працівником і фізичною особою».
27. Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження форм реєстраційних карток» від 14.10.2011 р. № 3178/5 [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z1207-11/print1343311278044583>.
28. Перелік № 1170 — Перелік видів виплат, що здійснюються за рахунок коштів роботодавців, на які не нараховується єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 22.12.2010 р. № 1170.
29. Порядок № 435 — Порядок формування та подання страхувальниками звіту щодо сум нарахованого єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, затверджений наказом Мінфіну України від 14.04.2015 р. № 435.
30. Постанова № 413 — постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 р. № 413 «Про порядок повідомлення Державній фіскальній службі та її територіальним органам про прийняття працівника на роботу».
31. Аграрний сектор України //Міністерство аграрної політики України. — Режим доступу: [www/agroua.net/economics](http://www.agroua.net/economics).- 28.01.2009.
32. Аграрне право України : Підручник / За ред. О. О. Погрібного. — К.: Істина , 2007. — 448 с.

33. Аграрне право : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. П. Жушман, В. М. Корнієнко, Г. С. Корнієнко та ін. ; за ред. В. П. Жушмана та А. М. Статівки. – Х. : Право, 2010. – 296 с.
34. Аграрне право : навч. посіб. / Т.М. Дроздюк. – К. :Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2013. – 200 с.
35. Аграрне право України. Практикум: навчальний посібник/ В.І. Горевий, В.В. Пахомов, Т.М. Чурилова та ін.- Суми : Сумський державний університет, 2015. – 324 с.
36. Агропромисловий комплекс України: сьогодення та майбутнє. Стан і перспективи розвитку /Автор-упорядник Н.Г. Гороховська.К.: ТОВ «Видавництво» Престиж Медіа Інформ», 2010. – 304 с.
37. Антипенко Є. Підвищення фінансової стійкості підприємства / Є. Антипенко // Економічний аналіз. — 2011. — № 9. — С. 29—32.
38. Белінська К., Лантьєва В. Правові підстави створення фермерського господарства та порядок його державної реєстрації. Алгоритм дій нотаріуса як державного реєстратора//МЕН.- № 2 (92) квітень.- 2017 р.
39. Бондарчук В., Джордж Р. Алколей, Молдован Л., Курдицький С. Кооперація як спосіб життя. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coop-union.org.ua/?p=442>.
40. Ващишин М.Я. Розвиток фермерського законодавства України // Вісн. Львівського ун-ту. Серія юрид. 2008. Вип. 46. – С. 152 – 158.
41. Ващишин М.Я. Юридичні ознаки фермерського господарства / Ващишин М.// Вісник Львівського університету ім. Івана Франка. - №53 . - 2011. - С. 263-269.
42. Глібчук І.М. Фермерське господарство: поняття та юридичні ознаки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/13_EISN_2009/Pravo/45383.doc.htm.
43. Голос України. – 2016. - №80. – 30 квітня., який набув чинності 1 травня 2016 року.

44. Долинська М.С. Правове становище селянських (фермерських) господарств в Україні. - Львів, 1999. – 184 с.
45. Єрмоєнко В. В. Підстави виникнення трудових правовідносин у колективних сільськогосподарських підприємствах, селянських(фермерських) гос-подарствах, кооперативах// Право України. —1997. — №6. — С. 51–55.
46. Жернаков В. В. Сфера дії трудового права: історичні та методологічні аспекти// Правова держава: Щоріч. наук. пр. — 1998. — Вип. 9. — С. 177–185.
47. Заячук М.Д.СТАНОВЛЕННЯ ФЕРМЕРСТВА В УКРАЇНІ: ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИЙ АНАЛІЗ. Український географічний журнал – 2014.- № 4.- 57-62с.
48. Зіновчук В. В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу / В. В. Зіновчук. – 2 –е видання. – К. : Логос, 2001. – 380 с.
49. Іванух Р. А., Дусановський С. Л., Білан Є. М. Аграрна економіка і ринок - Тернопіль: "Збруч", 2003. - 305 с.
50. Іванух Р.А. Розвиок сільськогосподарської кооперації в умовах переходу до ринкової економіки / Р.А. Іванух, О.О. Жовтанецька // Економіка АПК. — 2010. — № 12. — С. 25—31.
51. Каркаш І.І. Правове регулювання аграрно-земельних і природоресурсів-екологічних відносин : збірник вибраних статей, докладів і рецензій (1997–2007) / І.І. Каркаш. – О. : Фенікс, 2007. – 430 с.
52. Кириленко І. Г. Аграрна політика України на шляху інтеграції у світове середовище [Електронний ресурс] // І. Г. Кириленко, С. М. Рижук, С. М. Кваша. – Режим доступу: <http://ua.textreferat.com/referat-4032-3.html>.
53. Кількість юридичних осіб за організаційними формами (на 1 квітня 2016 р.) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
54. Коваленко. Т. Новели законодавства про фермерські господарства : позитивні і негативні аспекти. – Юридична Україна. - №7-8. – 2016 р.

55. Кулинич П.Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні : [монографія] / П.Ф. Кулинич. – К. : Логос, 2011. – 688 с.
56. Макаренко Ю.П. Розвиток кооперації малих аграрних господарств у ринковій економіці / Ю.П. Макаренко // Вісник Запорізького національного університету. - №4 (12). – 2011. С.171-176.
57. Макаренко П. М. Фермерство України у контексті тенденцій розвитку сільського господарства / П. М. Макаренко, Л. Л. Мельник // Економіка АПК. — 2008. — № 4. — С. 145–152.
58. Мельник Л. Ю., Мельник. Л. Л. Генезис, сутність та розвиток агропромислових підприємств. - Агросвіт.- № 4,2011. – 4 - 12с.
59. Месель-Веселяк В. Я. Розвиток форм господарювання в аграрному секторі України (результати, проблеми) / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. –2006. – №12. – С. 34–41.
60. Методика складання бізнес-планів затверджена наказом Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій від 21 квітня 1997 р. № 56.
61. Мороз О.О. Діяльність інтегрованих сільськогосподарських підприємств / О.О. Мороз, В.М. Семцов // Економіка АПК. — 2009. — № 6. — С. 96—103.
62. Нечитайло В.В. Сільське господарство фермерського типу в Україні: історія і сучасність. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2004. – 436 с., Myroslav Zaiachuk. Geogratical particularities of farming formation in Ukraine // Geographia Technica, 18. – № 2. –2013. – P. 80-88.
63. Олійник.А.С.Особливості функціонування фермерських господарств в Україні//Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу.- № 4 (32).- 2015
64. Пилипенко П. Про концепцію трудового права України// Право України. — 1993. — №4. — С. 17.

65. Підприємництво в аграрній сфері економіки / [М.Й. Малік, Ю.О. Лупенко, Л.В. Романова та ін.]; за ред. П.Т. Саблука, М.Й. Маліка. — К.: ІАЕ, 2009. — 514 с.
66. Платонова Є. О. Правовий механізм передачі земельних ділянок для ведення фермерського господарства / Є. О. Платонова, А. І. Черемнова // Актуальні проблеми держави і права. - 2015. - Вип. 75. - С. 350-357. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2015_75_52.
67. Попов С.П. Розвиток кооперації фермерських господарств. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/1468/1/55.pdf>.
68. Рудницька О.М. Шляхи покращення фінансового стану українських підприємств / О.М. Рудницька, Я.Р. Біленська/ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Logistyka/2009_649/19.pdf.
69. Саламін. О.С. Актуальні проблеми становлення фермерських господарств//Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С.З. Гжицького.- 2017, т 19.- № 76.
70. Сухий П.О. Агропромисловий комплекс Західноукраїнського регіону: монографія. — Чернівці, 2008. — 400 с.
71. Сьюйва І.С.Розвиток наукової думки про правове становище фермерських господарств з відокремленими фермерськими садибами в Україні//Порівняльно-аналітичне право.- №2/2013.-225-227с.
72. Титова Н.І. Селянське (фермерське) господарство України: правова регламентація, поняття, ознаки, перспективи // Право України. — 1995. —№ 9-10. — С.14-18.
73. Титова Н.І. Фермер і закон. — Львів, 1996. — 126 с.
74. Титова Н.І. Фермерство в Україні: основні правові засади. Питання та відповіді. — Львів, 1998. — 184 с.
75. Туган-Барановський М.І. Кооперація, її природа та мета. Львів: 1936 - С. 9.

76. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации / М.И. Туган-Барановский. – М.: Экономика, 1989. – 496 с.
77. Уркевич В. Ю. Проблеми теорії аграрних правовідносин. — Х.: Харків юридичний, 2007. — 494 с.
78. Уркевич В. Ю. Актуальні правові проблеми використання земельних ділянок фермерських господарств// Право та інновації.- №3 (7).- 2014.- с.113-117
79. Халатур С. М., Кубасова Є. М. Особливості фінансової діяльності підприємств сільськогосподарської галузі. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.in.ua/pdf/8_2017/15.pdf
80. Щербина В.С. Суб'єкти господарського права : монографія. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 264 с.
81. Юрчишин В. Господарства населення: проблеми майбутнього / В.Юрчишин // Економіка України. — 2011. — № 9. — С. 67—72.
82. Яворська Т.І. Державна підтримка фермерських господарств:сучасніреалії.//Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки).- №4(24).- 2013р.
83. Myroslav Zaiachyk. Geogratiial particularities of farming formation in Ukraine // Geographia Technica, 18. – № 2. –2013. – P. 80-88.
84. <http://www.vobu.com.ua/img/custom/DodatokPdf/0969-ukr.pdf>.
85. <http://renimvk.od.ua/nalogovaya-inspekciya-informiruet/789-uvaga-nformacya-dlya-fermerskih-gospodarstv.html>.
86. <https://xn--80aagahqwyibe8an.com/zakon-ukrajiny/stattya-gromadyani-yaki-mayut-pravo-stvorenniya-53657.html>.
87. <http://yurradnik.com.ua>.
88. <http://justks.gov.ua/procedura-likvidaciyi-pidpriyemstva>.
89. <http://www.visnuk.com.ua/uk/publication/100005450-trudovi-vidnosini-u-fermerskomu-gospodarstvi>.
90. <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250300315>.
91. <https://pidruchniki.com/1994041261717/menedzhment/normativno-pravov-a-baza-funktsionuvannya-fermerskih-gospodarstv>.

